

МАС

...закінчили мандрівку по Україні до КВД. Любченко, який не доїхав до Петрицького, як редактор Первомаяський, нагло загинув. Це ж шлося про масові загибли в Україні. Автор оповідає про життя в Україні, про зустрічі з людьми, про будинок, який став місцем зустрічі з друзями. Автор оповідає про життя в Україні, про зустрічі з людьми, про будинок, який став місцем зустрічі з друзями.

Volodymyr Kulish

A WORD
ABOUT
THE WRITERS' HOME
"SLOVO"

Memoirs

1966

Published by "Homin Ukrainy" (Ukrainian Echo) Pub. Co. Ltd.
140 Bathurst St., Toronto 2B, Ontario, Canada

Володимир Куліш

СЛОВО
ПРО БУДИНОК
„СЛОВО“

Спогади

diasporiana.org.ua

1966

Накладом Видавництва „Гомін України”
Торонто, Онт., Канада

Бібліотека Видавництва” „Гомін України”

Ч. 30

*Обкладинка роботи мистця
Володимира Ласовського*

Всі права застережені
Copyright Reserved

ВСТУП

Автор цієї книжки, син славного українського драматурга Миколи Куліша, знищеного московсько-большевицьким терором, пише про той нині вже історичний будинок „Слова”, що його в 1930 році збудовано в Харкові, тодішній столиці УРСР, для українських письменників і поетів. Дехто каже, що це згідно з задумом ГПУ споруджено на харківському передмісті, в сусідстві з Шатилівкою, цей будинок і зібрано в ньому цвіт тодішньої української літератури, щоб поліційним агентам легше було контролювати приватне життя його мешканців. До певної міри це, мабуть, відповідає правді. Але, з другого боку, це було також тодішньою тенденцією плянувальників „нового соціалістичного побуту” будувати на кооперативних засадах дома за, сказати б, професійною ознакою: дома фінансових працівників, залізничників, інженерно-технічних робітників...

Будинку „Слова” вже давно нема: там, якщо він і зберігся у воєнній завірюсі, мешкають інші люди, які, либонь, не люблять згадувати про попередніх господарів, дармащо й помертню „реабілітованих”.

Після розгрому української культури в 30-их роках і перенесення „столиці” УРСР до Києва, туди ж таки переїхали й більшість видавництв і письменницькі організації. І там, у Києві, збудовано новий дім для письменників-недобитків, так званий дім „Роліт” — робітників літератури. На початку війни, в 1941 році, коли німці кидали перші бомби на Київ, казали люди з гіркою іронією: „Досить однієї бомби на Роліт, і українська література перестане існувати”...

Читаючи цю книжку Володимира Куліша, треба пам’ятати, що це не мемуари в стислому значенні цього

слова, в яких автор систематично змальовує й аналізує події і робить з того якісь висновки. Це — ретроспективні шкідливі, як міг би їх робити тоді юнак-підліток із властивим його віковій колом заінтересовань. І тому годі шукати в цій книжці тогочасних письменницьких організацій, проблем і боротьби довкола них, нашумілої літературної дискусії, що її розпалив Хвильовий, годі шукати загальної панорами тих чорних років, коли Москва тотально винищувала українську літературу та її творців.

Але все це не позбавляє ці спогади пізнавальної вартості, навпаки — вони додають до вже знаного образу того чи іншого письменника щось таке, чого звичайно не завважує „дорослий мемуарист” — дослідник минувшини.

Сталінський терор, внаслідок якого згинула більшість мешканців будинку „Слова”, у хвилях якого затонув корабель української літератури тієї доби, — цей терор, проходячи крізь призму авторової свідомості, виявлявся в тому, що люди... зникали і вже не повертались. Цьому їх зникненню передували цілонічні труси у сусідів, розмови пошепки і очікування найстрашнішого — арештування батька. Зрештою і Миколу Куліша і всіх інших письменників судили, як відомо, за стандартними зразками, виробленими в кабінетах слідчих ГПУ: як англійських, німецьких чи яких інших шпигунів, як терористів чи змовників проти режиму і його найвищої персоніфікації — Сталіна. А всіх поза тим — як „буржуазних націоналістів”. І після остаточного розгрому будинку „Слова” автор цих спогадів сам, як „син репресованого”, мусів перейти тяжкий і довгий шлях поневірянь в атмосфері повсякчасної непевності, підозри і страху за життя своє власне і своїх близьких.

Людська пам'ять — річ недосконала. А 35 років — час немалий. Тож, очевидно, можна подарувати авторові, коли він, спираючись лише на пам'ять, десь там допустився неточности у змалюванні образу якогось

письменника, в цитуванні його слів чи в інших деталях. Але ті короткі характеристики мешканців будинку „Слова”, що їх автор подає, мають особливу вартість, бо вони не лише підказані безпосередніми враженнями, але й, напевно, несамохіть запозичені де в чому від батька, нав'язані його симпатіями чи антипатіями до того чи іншого письменника, поета, мистця.

Як син Миколи Куліша, автор мав не одну нагоду зблизька спостерігати найближчих батькових приятелів — Хвильового, Ялового, Досвітнього, Вишню, прислухатися до їхніх розмов, перейматися їх настроями. А як представник молодшого покоління мешканців будинку „Слово”, як представник отієї галасливої і непосидячої „пацанви” — письменникових дітей, знав усіх своїх сусідів на всіх п'яťох поверхах дому і про кожного розповів у цій книжці щось таке, чого в жадному підручнику історії літератури не вчитати. Семенко, Усенко, Важан, Поліщук, Вразливий, Доленго, Слісаренко, Вухналь, Курбас, Седляр, Падалка, Микитенко, Кириленко і ціла галерія інших письменників, поетів, критиків, малярів і режисерів — кожний з них щось промовить до читача у цих цікавих спогадах.

„Слово про будинок „Слово” збагачує нашу мемуарну літературу з ділянки інтимного життя творців „розстріляного відродження”, з ділянки, про яку український читач так мало знає.

В. Давиденко

БУДИНОК

В Нагірному районі Харкова, тоді ще на кінці міста, на тихій, немощеній вулиці, яку названо спершу Барачною, а потім „Червоних Письменників”, стоїть огрядний, п’ятиповерховий будинок, зовсім відмінний архітектурою від своїх сусідів. Коли б на будинок можна було поглянути згори, він нагадував би велику друковану букву „С”, вістря якої спрямовано у великий двір.

Найближчі сусіди будинку це — ліворуч двохповерховий дім для урядовців Південної Залізниці й напроти — касарняного типу, без балконів і прикрас будинок для „начсостава авіації”. Дальші сусіди, вже ген за будинком це Шатилівка — присілок, згодом студентське містечко, до якого треба було йти порослим бурянами шляхом, та великий міський парк відгороджений від будинку глибоким ярком.

Названо будинок „Словом” і почав він своє недовге існування зимою в місяці грудні 1930 року.

Навколо оббігав будинок невеличкий кам’яний парканець, місцями тулився до молодих тополь, що пнялись у незахмарене тоді ще над будинком, синє небо.

Ліворуч, коли стати лицем до головного фасаду, садок. Були тут кволі деревця, клюмби з квітами, лавочки. Ті самі тополі творили живий паркан, затримуючи хмари пороку, що летіли від немощеної вулиці. Вулиця ж залишилась аж до кінця життя „Слова” немощеною, бо для неї напевно забракло брукового каміння.

Мешканцями „Слова” були в першу чергу письменники, поети, драматурги, малярі, композитори, актори. Як бувало в тих часах, поза людьми тих професій поселились там теж особи, які безпосереднього відношення до мистецтва чи літератури не мали. Попали

вони в будинок „по благу”, тобто по знайомству, їх було небагато й жили вони непомітно, не звертаючи на себе спеціальної уваги.

Писатиму про мешканців „Слова” за порядком під’їздів, в яких вони мешкали. Можливо, що я не всіх згадаю, нехай мені дарують ті, яких я забув, або оминув.

Будинок мав п’ять поверхів та 68 мешкань. Мав і п’ять сходових кліток, або під’їздів, як їх називали у „Слові”. Кожний під’їзд мав вихід на вулицю й на двір. Від початку існування будинку „парадні” двері на вулицю мало хто вживав, були вони замкнені, зате двері у двір були в постійному русі.

Кожне мешкання складалось з п’яти або чотирьох кімнат. Кімнати виходили вікнами на двір й на вулицю. Були вони досить просторі, ясні, хоч і зроблені не сумлінно. Наприклад, у стінах була ізоляція, в якій відразу замножилась міль, що довший час нищила всі одяги. Кожне мешкання було побудоване так, що ви заходили до невеличкого передпокою, з якого був вхід до кожної кімнати. Усі мешкання мали лазничку, вбиральню, кухню з невеличкою піччю і її треба було опалювати вугіллям, або деревом, коли ви хотіли нагріти воду на купіль чи прання. Будинок мав центральне парове опівання, вугілля для якого звозили напротязі цілого літа й складали у дворі величезною горою. Не пригадую випадку, щоб того вугілля колись у зимі не забракло. Про засоби транспорту на вищі поверхи будівничі „забули”, тому було досить скрутно тим мешканцям, що мусіли вилазити й збігати щоденно по кілька разів у двір.

Кожний поверх, залежно від будови, мав три або два мешкання. Наприклад, під’їзди перший і п’ятий мали на кожному поверсі по три мешкання, а другий, третій і четвертий лише по два. Три останні знаходились посередині отієї букви „С”, а перший і п’ятий були вістрями букви, що виходили у двір. Кожне меш-

кання мало один балькон. Середина, тобто наш під'їзд, мав по два балькони, при чому тут виявився якийсь загадковий розрахунок архітекта — наші два балькони були маленькими й один з них був спільний з бальконом Панча і власне його балькон був двічі більший за наш. Крім того Панч мав ще другий окремиий балькон, але це не був якийсь привілей, тільки невеличкі різниці в будові та розміщенні. Позатим усе було до себе подібне як дві краплі води.

Після закінчення будови відбулося льосування мешкань, хто яке вибрав — таке й мав, без змоги змінити пізніше.

Кожний під'їзд мав коло дверей на вулицю дошку з числами мешкань та прізвищами мешканців. Коло самих так званих „парадних” дверей з вулиці були вмонтовані на дуже елегантній дошці дзвінки до кожного мешкання. Не дуже вони довго дзвонили, перейшовши дивну метаморфозу: коли ви дзвонили на четвертий поверх, виходив хтось з першого й навпаки. В ім'я правди треба додати, що ці технічні викрутаси були ділом рук не тих, хто їх вмонтовував, а... діточок п'ясьменників. Та про це краще не говорити.

На закінчення загального опису будинку й мешкань я поведу вас по сходах аж на дах, де побудували так званий „соляріюм”. Невеличка цементава площа й душі вмонтовані в стіни давали можливість спокійно скупатись тут гарячого літнього дня й полежати проти сонця. Великої популярності серед дорослих мешканців „соляріюм” не мав, зате ми, діточки, його дуже любили. Коли ми комусь з товаришів у школі оповідали про це чудо — мало хто нам вірив. І не дивно, бо така розкіш, як оцей соляріюм, особливо ця назва викликала відразу недовір'я.

Як на роки гострої мешканевої кризи столиці, „Слово” нам видалось чудом. (І до деякої міри воно таким було.) Після тісноти, комунальних невигод, спільних аж у дворі вбиралень, кухонь і т. п. „Слово” можна було наз-

вати люксом. Хоч, правда, і йому було далеко до будинку „Совнаркому”, або відповідальних працівників НКВД, чи взагалі партійної буржуазії. Там насправду був люксус, про який ніхто не мав і уяви.

Помилкою було б думати, що „Слово” було збудоване (хоч і за дозволом уряду) з мотивів створення сприятливих житлових та побутових умов для творчої української еліти, до речі, за проші уділовців на кооперативних засадах. Причини були, звичайно, важливіші. Маючи всіх пишучих українців в одній купі, легше було контролювати їхнє життя-буття. НКВД мало тут свої вуха і очі, за допомогою яких знало дуже докладно про все, що діялось у будинку. До цього треба додати телефони, які в тих часах приватним особам було просто неможливо дістати. І раптом одного дня, хотіли ви чи ні, їх запроваджено в усіх мешканнях. Чи варто згадувати, що на слідстві проти того чи іншого письменника його телефонічні розмови наводили слово в слово як доказ для обвинувачення.

Не можу сказати, щоб ми були забобонні. Але зверніть, між іншим, увагу на такий збіг обставин: На Михайлівській площі, де ми жили перед „Словом”, наша кімната мала число 13, у „Слові” — ч. 33 і телефон — 9-06-13. Наш під'їзд був ч. 3 і третій поверх. Словом, це число нас усюди переслідувало.

„Слов'ян” поділимо на під'їзди й так з вами зараз по черзі перейдемо за порядком. Коли закінчимо цю мандрівку по під'їздах, поверхах та мешканнях, я згадаю про дві моди, живу й неживу у „Слові”, і про спорт. Але це тоді, коли закінчимо подорож по поверхах. Отож.

МЕШКАНЦІ

Перший поверх першого під'їзду — мешкання **Леоніда Чернова-Малошийченка**. Оце той поет Леонід, на якого ми, діти, кидали завжди заздрісні погляди, коли він у соняшні дні грівся на сонечку на своєму балконі

першого поверху. Заздрити було чому — він же ж був в Індії... Прочитайте його книжку „125 днів під тропіками”. Я ж її мав, подарував через тата Чернов спеціально для мене, написавши на книжці так: „Малому Вовці на спомин від Леоніда Індійського”.

Чернов був непосидючою, життєрадісною і доброю людиною. Ніколи не забуду, як проходив попід його балконом Йогансен і гримів на весь двір:

— Здоров, Чернов!

У відповідь лунало:

— Здоров, Йогансен!

За хвилину проходив хтось інший, от хоч би Вишня, і знову грімке:

— Здоров, Чернов!

І на цей привіт відповідав Чернов обов'язково:

— Здоров, Йогансен! — хоч Чернову було видно, що то не він.

Звичайно ми бачили його на балконі. Ми тоді не знали, що наш Леонід догоряє від туберкульози, яка й поклала в могилу цього схорованого тоді вже прекрасного письменника. Довго по його смерті (23 січня 1933 р.), проходячи попід отой балкон, нам вчувалось лунке... „Здоров, Йогансен!” Це був перший смертний випадок у „Слові”.

Коли мене не зраджує пам'ять, власне в мешканні Леоніда Чернова по його смерті жив, чи радше жила велика партійна риба від літератури — критик Щупак. Грубий, присадкуватий, з великими роговими окулярами на розплюснутому носі, очевидно закоханий у собі і задоволений з життя. Приятелював з такими ж „рибами” як сам, не з письменниками, а партійними. Був жонатий і мав одиначку доньку, над якою дуже трясся. Як грім з ясного неба для всіх був його арешт. Але жалувати за ним ніхто й не збирався. Його руками нищили й розправлялися з українськими письменниками, і багато їх зазнало від Щупака горя та недоспаних ночей.

Іван Сенченко. — Ви неодмінно зустрічали, як і я, у дворі „Слова” досить огрядненького, з голеною головою, веселого і дотепного Івана Сенченка. Жив він на другому поверсі, якраз над Щупаком, і не раз жартома говорив:

— Мені критика нічого не зробить, бо я над нею і я на неї... — маючи на увазі Щупака. Але за „Холусві записки” дісталось Сенченкові досить боляче від тієї ж живущої під ним „критики”. Жив Сенченко з дружиною та маленьким тоді синком, з яким частенько виходив у двір похвастатись „нелітературним” дорібком. Наскільки мені відомо, був арештований майже останнім, потім повернувся.

Поруч Сенчека, на тому ж поверсі жив жидівський письменник **Квітка**. Досить молодий у ті часи, жонатий та прикладний батько доньки-одиначки, шанований в літературних колах. Тихий і спокійний мешканець „Слова”, заарештований і засланий. Про долю його та його родини не чув ніколи.

Жив у „Слові” теж літературний критик **Лейтес**. Його рідко бачили в „Слові”, він взагалі не брав ніякої участі в житті „слов'ян”. Не можу теж пригадати, чи був він жонатий, чи парубкував. Але як критик був відомий усім. Приятелював із Щупаком та Коряком, про якого буде мова далі.

Михайло Биковець. — Надзвичайно мила людина оцей Миша, як його по-приятельському називали у „Слові”. Миша колись видав тонюсіньку збілочку чи не віршів (от не пригадаю), але така збілочка існувала, це факт, я її сам бачив. Але Миша був відомий не з своєї літературної творчості, а з того, що був директором бібліотеки ім. Василя Блакитного на Каплунівській вулиці. Це була не велика, але, можна сказати, чудова бібліотека, в якій були зібрані унікати світової літератури, тут були майже всі, а може й усі переклади на українську мову чужих авторів. А найцікавіше те, що

Биковець просто викидав російські книжки, або російські переклади. Зайво говорити, що українська література була тут заступлена майже всеціло, зокрема відділ сучасної української літератури, яку кожний український письменник поповняв своїм черговим твором. Дякуючи власне Биковцеві, ми, діти у шкільному віці, користувались тією бібліотекою дуже широко. Як і інших, його заарештували, заслали, і по ньому слід пропав. Жонатий був Биковець з однією вчителькою, що від першого шлюбу мала двох хлопців, з якими я товаришував. Після арешту чоловіка, коли не помиляюся, дружина Биковця подалась до рідного села Шишаки на Полтавщині.

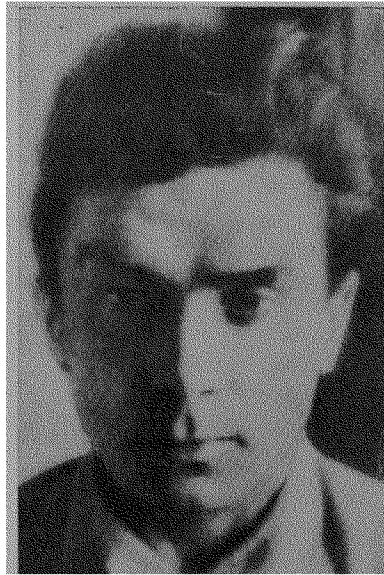
Я перескочив помилково один поверх, на якому, якраз під Биковцем, жив тоді **Андрій Головка**, автор відомої тоді повісті „Бур'ян”, яку ми навіть у школі мусіли „вивчати”. Замкнутий, неговіркий, несимпатичний. Одним словом, саме тобі „не”. Ходили чутки, може це й була правда, що Головка під час революції застрелив свою жінку. Чого, за що і навіщо — невідомо. Був жонатий з молодією сестринкою жидівського письменника Квітки. Жив Головка якимось осібно від усіх і, здається, не багато мав приятелів. Дітей у Головоків не було. Головка залишили й він переїхав до Києва, де й досі живе й пописує.

У свій час було багато шуму з приводу роману „Без ґрунту” **Григорія Епіка**. За цей роман надзвичайно мияло і приємного в товаристві письменника, добре побили, вимагали каяття, щоб після цього знову побити. Епик був чорнявий, з виразною ямочкою в бороді. Мав надзвичайно симпатичну жіночку, що була безмежно закохана в свого чоловіка. Мали малого синочка, що так і не натішився своїм татом. Арештували Епіка в другу чергу, точно — 6-го грудня 1934 року, якраз на день до арешту Миколи Куліша. Після закінчення слідства, це було в літі 1935 року, Постишев випустив кни-

жечку, в якій наводив ніби автентичний Епіковий лист до Сталіна, мовляв, Григорій Епик у всьому кається, признається до терору, контрреволюції, і просить НКВД усіх українських письменників „розстріляти як скажених псів”. (Я ніколи не забуду того жахливого враження від цієї книжки! Це ж була перша офіційна вістка про долю заарештованих у Харкові. До того часу доля наших батьків була нам абсолютно невідома. Це був присуд, який назавжди перекреслював усі надії на повернення ув'язнених.) „Але — писав Постишев — ми їх не розстріляємо як скажених псів, але дамо можливість виправити свої помилки й передумати все, що було зроблено на шкоду советському урядові.” Такий приблизний зміст тієї книжечки.

Дружина Епіка зникла з синочком зі „Слова”. Можливо поїхала за чоловіком. Є дві дати смерти Гр. Епіка — одна неофіційна з 1937 чи 38 року і друга, „офіційна”, — 1942 року. Це знаменна дата, бо в тому році „повмирало” дуже багато письменників, зліквідованих під час війни.

На третьому поверсі, в чотирикімнатному мешканні з бальконом, що виходив у двір, жив **Микола Хвильовий**. Невеликого росту, скромно одягнутий, рідко коли в цивільному, тобто в убранні з краваткою, яку одягав на особливі okazji. На загальній фотознімці Вапліте Хвильовий сидить у першому ряді в убранні та білій краватці. Цю краватку йому зробив Куліш, зав'язавши хустину до носа, „щоб не псувати загального, ідеологічно витриманого пейзажу”. Найкраще почував себе Хвильовий у мисливському одязі, тобто в грубій куртці, чоботях, невизначеного кольору й давности штанях та кашкеті. Через плече мисливські торби й рушниця в чохлах. В одній руці поводок, на якому прив'язані пси, у другій маленька, портативна машинка до писання. Коли б не ота машинка, виглядав би Хвильовий як аматор-мисливець, що оце їде, або повертається з полювання.

Микола Хвильовий

Одружений був Хвильовий з Юлією Уманцевою, що мала від першого шлюбу доньку Любу, якою Хвильовий з любов'ю опікувався. Все ж таки, заходячи до нас, просив тата віддати йому мене, бо „так хочеться мати сина”... Важко сказати, що подружжя Хвильових було дібране. Уманцева не грішила ні красою, ні охайним виглядом, навпаки, будши членом партії, занедбувала і хату і свій вигляд. Не враховуючи дуже нечисленних, але вірних приятелів, Хвильовий жив, можна сказати, досить самотнім. Ніколи його не бачили разом з дружиною чи на черговій прем'єрі в Березолі, чи на літературних вечорах у літклубі. Зате Любочку (їй було тоді біля п'ятнадцяти) брав зі собою завжди до театру. Вернувшись з закордону, привіз їй в'язану блюзочку, чим викликав у її ровесниць подив і навіть заздрість. Люба вчилась гри на фортепіяні в консерваторії і гарно грала. Часто на прохання Хвильового гра-

ла його улюблені твори. В такі хвилини Хвильовий замислено сидів поруч, курив і, здавалось, думками був тоді далеко від дійсності. Він був музикальний, грав залюбки на гітарі й співав.

Найщасливіші хвилини для мене були тоді, коли наш тато брав нас, дітей, на прем'єру своєї п'єси. З нами обов'язково був Хвильовий з Любочкою. Коли нашого тата і Курбаса викликали на сцену й підносили квіти, стриманий звичайно Хвильовий стояв і щосили бив браво, весь час тукаючи:

— Браво, Гуровичу! Браво, Курбасе! Хай живе Березіль!

В театрі він жив іншим життям. Його темні очі горіли, він переживав не лише як глядач. Може в ньому прокидався актор... Мабуть йому, коли мене пам'ять не зраджує, належать такі крилаті слова — „Коли йдеш до театру, бери з собою голову”. — Це відносилось до пристрасної дискусії над „Малахієм”.

Приятелював Хвильовий з небагатьма, з невеличкою групкою письменників, і ця дружба була найвищою проби, була побратимством. Досвітній, Вишня, Куліш, Яловий, Йогансен, Слісаренко. Їх називали жартома „могутньою кучкою”.

Як я вже згадував, Хвильовий дуже любив полювати. Звичайно всі думали й мали причину так думати, що на тих полюваннях більше полюють за пляшкою, як за качками чи зайцями. Хоч і це, звичайно, бувало, але, як мені говорив колись тато, на полюванні можна було вільно порозмовляти, говорити щиро й відверто, від душі. Можливо, після таких полювань, верталися додому молодшими, з заспокоєною на деякий час душею. Природа давала відпруження і спокій. Тому в тяжкі моменти бурхливого й вічно неспокійного життя Хвильовий раптом зникав на день, два, або й на тиждень. Блукав понад озерами, просиджував довгі години в „тязі”, спав в очеретових шатрах і думав, думав, думав.

Зимом у дворі будинку робили ховзанку. Заливали половину двору водою, вода замерзала й чудова ховзанка була готова. Звичайно, діти з неї не сходили. Але й не бракувало старшого покоління на ховзанці. Хвильовий ніколи не їздив удень (за браком часу). Пізньою ніччю він виходив трохи поїздити. Любив так звані „гігантські кроки”, тобто робив спершу лівою ногою півколо, потім те саме правою. І так з годинку. Після того ще довго стояв і курив. Коло ніг невідступні два пси. Це було десь біля другої години ночі. Погулявши на ховзанці, Хвильовий пішов до себе і писав.

Пригадую одну свою зустріч з Хвильовим. З ним були у нас, що так скажу, дружні відносини. Коли б до нас він не зайшов, все знаходив хвилинку, щоб пожартувати зі мною, розпитати про школу і нишком всунути карбованця на морозиво.

Якось я мчав своїм звичаєм до школи. Це було після зливної дощу і я, маючи на ногах батькові мисливські чоботи, безжалісно розхлюпував на всі боки калюжі. Звичайно вибирав я для цього спорту найбільші, щоб перевірити міць чобіт. Всакаючи до одного такого „моря”, скупав я з голови до ніг чоловіка, що стояв на розі Басейної вулиці. Я навіть не глянув у його бік і вже хотів дряпнути далі, як мою увагу притягнули пси, що сумно звисивши вуха, стояли біля чоловіка. Псів я пізнав вмить. Я глянув на чоловіка. На ньому була старенька куртка, кашкет, на ногах такі чоботи, як у мене. Через плече торба з якимсь птаством. Я зустрівся з очима моєї жертви, яка хитренько до мене всміхалась. Хвильовий! Велике бажання дізнатися звідки й що привіз, відразу перемогло обов'язок бігти до школи. Я ніяково підійшов до нього і щось невизначно бурмотів для вибачення. Хвильовий ласкаво усміхнувся, а пси замахали хвостами, пізнавши мене. Потиснув мою руку.

— Куди ж це ти, малий, так поспішаєш? — запитав Хвильовий, глянувши на мої чоботи — може на

полювання? Бачу в чоботах... вони трохи того... чи не тиснуть часом? — додав поважно.

— Та ні. Чоботи добрячі. Я поспішаю... та ні, не спішуся... — відповідаю, тлянувши на трамвай, що мав везти мою грішну душу до школи — маю іспит з математики...

— І так до тієї математики летиш?

Можна було збрехати, але до того іспиту в мене, крім чобіт, нічого й не було, і я збрехати не міг.

— Та де там лечу... з математикою в мене... А ви, може, з полювання?

— Ми оце вертаємось — підкреслив слово „ми” — а як там наука? Гризеш?

— Не так я її, як вона мене... але посуваємось — додав я трохи чванькувато. Відповідь викликала в очах мого співрозмовника якісь веселі вогники, добрячі, батьківські. Поправив кашкета і знову до мене ніби й поважно.

— А як справа з гонорарами? Дає тобі Гурович?

— А ось з тим трохи слабувато — признав я щиро. — Іноді від мами вирвеш на кіно, але це не дуже часто. А взагалі, то перебиваємось...

— Всі ми якось перебиваємось — кинув він задумано. — Чи ти бачив „Звенигору”? Оце тобі кіно!

Коли я відповів, що бачив її може п'ять разів, він запитав мене, що я читаю. І тут я сів на свого коника. Мені не треба було ховатись, або червоніти. Хвильовий називав твір, а я автора. Або навпаки. Я й не помітив, як у моїх руках опинилась писальна машинка, а Хвильовий ішов поруч з псами й ми вели дружню літературну розмову. Він повторяв те, що я часто чув від тата. Книжки варто читати оригінальні, а коли не знаєш мови оригіналу, то лише в українському перекладі! Він це повторив пару разів. Ми вернулися до „Слова”. Хтось, пізнавши Хвильового, здивовано знизнув плечима, чого це він іде з малим хлопцем і так живо розмовляє. Дома я не мусів вибріхуватись, чого це я про-

пустив навчання. Я сказав просто — зустрів Миколу Григоровича і мав з ним розмову на літературні теми. На другий день Хвильовий приніс мені свої „Твори” з написом: „Мойому юному другові, Вові Кулішеві”. Я довго дивився на кучерявий підпис і був дуже гордий.

Ніколи не забуду дня 13 травня 1933 року! Соняшний, погідний, недільний ранок. Раптом у дворі будинку зчинилась незвичайна мстушня. Когось ведуть напів-притомного, чути жіночий плач, розгублено пробіг блідий Гжицький. І раптом: Хвильовий застрелився!

Прожогом біжу на третій поверх, де вже зібралось повно людей. Проштовхуюсь до середини і встигаю побачити в кабінеті крізь напіввідчинені двері схилену постать у кріслі за робочим столом. Наче Хвильовий заснув, змучено опустивши руки. З похиленої набік голови чорним струмочком з правої скроні стікає кров... Оце була моя остання зустріч з Хвильовим. Важко пригадувати, що діялось після того в будинку. Почалися відразу арешти, будинок притих, не чути було вже навіть дитячого галасу, здавалось, в будинку ніхто не живе... Це трохи й відповідало правді, бо з кожною ніччю все менше й менше ставало мешканців. За рік „Слово” перестало існувати...

Ніхто з таким галасом і криком не вибігав з двору, як **Майк Йогансен**. Перед ним мчали два собацюги, а тільки тоді сам він. Навіть важко було сказати, хто кого веде на прохід. Як я вже згадував, Йогансен був признаним асом полювання поруч Вишні, Хвильового і Досвітнього. Це, так би мовити, „професіонали”. Пригадую милого Майка, височенного і досить незграбного на вигляд. В незмінних камашах на ногах, що свідчило про кожночасну готовість вирушити на полювання. Чорнявий з розбурханою чуприною, завжди веселий, неспокійний, непосидючий. Незмінний учасник усіх спортивних змагань, що відбувалися в „Слові”. Бувало, випадково збереться ціла група власників псів, які вивели своїх улюбленців на прохід. Між ними, звичайно, Йо-

гансен височів понад усіма понад голови. Зрозуміла річ — дотепи, сміх, когось уже „натягають”. Найголосніше сміється Йогансен, його сміх чути далеко на вулицю. Відбиткою його веселої життєрадісної вдачі й тонкого гумору був його твір, друкований у „Літературному Ярмарку” — „Подорож мудрого доктора Ліонарда по Слобожанській Швейцарії”. Це перший мабуть того роду репортаж в українській літературі й перше „описання” лівобережного пейзажу в іронічному тоні.

Майк Йогансен був жонатий та мав малу тоді дитину. Дружина, пригадую, була мила, скромна жінка. Заарештували Йогансена й дістав він десять років в'язниці. Не дуже сильного здоров'я, мабуть мав початки сухот і були чутки, що він помер в дорозі на заслання.

Завзятим спортсменом був автор відомого роману „Народжується місто” і повісти про десятиклясників „Дуже добре” **Олександр Копиленко**. Милій і товариський мав свого часу голосний роман з Наталею Забілою. Проте цей роман не довів до розводу з жінкою (до речі жидівкою). Копиленка обминула доля його товаришів. Йому дозволили виїхати до Києва, де він помер кілька років пізніше.

Перескочу на п'ятій поверх до **Анатолія Петрицького**. Ви ніколи не могли побачити його без незмінної цигарки в устах. Пробігав двором, завжди кудись поспішаючи. Звертав на себе увагу своїми закордонними одягами, був елегантний, можливо трохи й позував. Жонатий був з гарною і надзвичайно милою артисткою харківської опери. Мали тоді Петрицькі сина в колісковому віці. В ті часи Петрицький був найпопулярнішим мистцем не лише в Україні, але й закордоном, його проекти декорацій та костюмів мали високі оцінки особливо на венеційському беннале та в Парижі. І робив він тоді декорації до всіх опер і балетів харківського театру опери й балету. Пригадую прекрасно виданий альбом проектів костюмів, виданий у п'ятнадцяту річницю творчості, який він подарував мому татові. Він був новато-

Анатоль Петрицький

ром, його обвинувачували в формалізмі, але найбільшою його провиною була його суто українська творчість, що була притаманна мистцям його покоління, покоління нових корифеїв українського мистецтва. Чудом вцілів він від заслання і як „помилуваний” переїхав до Києва. Але переїзд до Києва не був рятунком, а закінченням вільної до деякої міри творчості й етапом жорстоких переслідувань та животіння без товаришів і горезвісної праці на замовлення. Коли вже почала затихати т. зв. головна хвиля арештів, ми не раз бачили, як до „Слова” під’їздило елегантне авто і Петрицький їхав кудись у товаристві якогось типа. За цей час мистець якось посірів, змінився до непізнання. Були припущення, що його возять на допити, бо ж НКВД мало свої методи й могло власне в такий спосіб показувати Петрицького як „свою людину”. Але пізніше вияснилось. Петрицький мусів малювати портрет тодішнього голови

Раднаркому України — Панаса Любченка. Можна уявити, що переживав Петрицький, малюючи Панаса Любченка, руками якого зліквідовано багатьох українських мистців, у тому й друзів самого Петрицького. Проте портрету Петрицькому не довелося закінчити. Його закінчило НКВД. Любченко, як відомо, застрілився. Довший час про Петрицького не було згадки. Аж по війні скупенько час від часу його прізвище стало появлятися в мистецьких журналах. Помер Петрицький, як пише Леонід Первомайський, нагло. Ми знаємо багато випадків „наглої” смерті. Його забрано до лікарні з запаленням легенів і вже через тиждень вернули додому. Це значить, що найвизначнішого мистця України просто не хотіли рятувати. Це ж ішлося про запалення легенів, яке сьогодні лікують, а не привозять додому вмирати.

„Ми сиділи в кухні його маленької квартири на Золоторітській... нас було дуже мало. Ми говорили пошепки, наче боялись порушити останній спочинок великого художника... в день похорону стояв великий мороз. Говорилися промови й почувалося, що більшість з тієї купки людей не знали в ту хвилину, що примерзла земля Байкового кладовища приймає в свої обійми геніяльного мистця”..

Так пише Первомайський. Чи треба ще тут щось додавати? Ховали як злудія, нишком, щоб ніхто не знав і не чув.

На 4-му поверсі жив поет **Андрій Панів**. Милый і товариський. Ми, діти, називали його „святим”, бо коли грав у відбиванку, про яку я згадаю окремо, складав молитовно руки і аж тоді відбивав м’яча.

Заарештований і засланий в третю чергу, чи не на Соловки. Коли не помиляюсь, в ті часи карали й родини теж, значить дітей запроторено до дитячих будинків, а дружину Панова так само заслано.

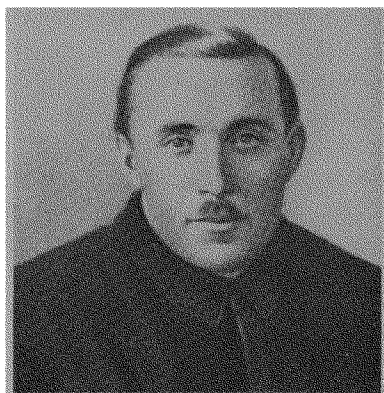
Знову вийдемо на п’ятий поверх і зайдемо до **Павла Тичини**. Самого Тичину ви у „Слові” рідко зустрі-

ли. Створювалося враження, що Тичина навмисне ховається від людей. Ще коли ми жили на Михайлівській площі, Тичина в товаристві Любченка, Хвильового, Досвітнього приходив досить часто до нас. Сідав у куточку і мовчав. Але бували випадки, що Тичина раптом починав говорити. Тоді його спогади про духовну семінарію ставали в центрі загальної уваги. Тичина вмів оповідати смішні до сліз речі, сам не усміхнувшись навіть. Тоді ще Тичина не був жонатий, чи пізніше оженився, мені не відомо. Мав брата, Євгена, який цілком до нього не був подібний. Викладав у нас у школі українську мову та літературу.

Ми з вами закінчили мандрівку по першому під'їзді. Я не ручаюсь, може когось і забув, але здається, що головних мешканців цього під'їзду ми зустріли. Переходимо до під'їзду другого. Будемо проходити цим під'їздом з боку двору. Отож, коли станемо лицем до під'їзду, ліворуч на першому поверсі зустрінемо заклопотаного, але сердечного **Олексу Вараву**, єдиного з „слов'ян”, що залишився живим, на еміграції. Автор відомого роману „Записки полоненого”, багатьох оповідань, віршів для дітей, яких надзвичайно любив, маючи своїх власних двоє чудових хлоп'ят. О. Вараву був завідуючим літературною частиною Українфільму і там же організував цілий ряд закритих переглядів фільмів також з-за кордону для письменників, які бажали б познайомитись з літературним і технічним процесом фільмової індустрії, щоб пізніше писати сценарії для українських кіностудій. Я був завжди на кожному перегляді, користуючись запрошенням на ім'я мого тата. Звичайно милий пан Олекса „не помічав”, що замість тата приходить малий хлопець, за що я був йому безмежно вдячний.

Напроти Олекси Варави жив редактор „Вістей” **Євген Касяненко**. Його ми рідко коли бачили в „Слові”. В окулярах, з невеличкою борідкою та з вусами. Займа-

Іван Дніпровський

ючи посаду редактора офіційного партійного органу, Касяненко мав можливість багато разів виїздити закордон. Зрозуміло, що звідти привозив багато такого, про що ми навіть і не мріяли. До таких чудес належав маленький велосипед для єдиної дуже розпущеної доні, чи не Оксани. Жили Касяненки широко, мали гарні меблі й трималися трохи осторонь від решти „слов'ян”. Чи міг редактор „Вістей” стати ворогом народу? А міг. Бо заарештували його одним з перших і, як оповідали, розстріляли без повідомлення родини. Звичайно присуд однаковий для всіх — стаття така то, звичайно 58-а — контрреволюція, шпигунство, диверсія з конфіскацією „лічно принадлежащого імушества”. А тому, що це „імушество” купувалось за гроші Касяненка, а не дружини, чи доньки, то хату обчистили з усього буквально.

На другому поверсі над Варавою жив, умираючи на сухоти, автор „Яблуневого полону” **Іван Дніпровський** (правдиве прізвище Шевченко). Прив'язаний до ліжка, Дніпровський мало коли виходив на двір. Був щирим приятелем Миколи Куліша, з яким приятелю-

вав ще з оleshківської гімназії. Як інші, без кінця битий і переслідуваний, останніми часами нічого не писав, вмер наприкінці грудня 1934 р. в Криму, не зважаючи на заходи приятелів його рятувати. Про нього ходили слухи, що він убив свою першу жінку, яка набридала йому своєю заздрістю. Але чи вони були правдиві — не знаю. Цікаво, що після смерти Дніпровського, до його родини приходили двічі енкаведисти й вимагали сказати, де заховався Дніпровський та робили докладний обшук. Бодай на родині помстилися в такий спосіб за письменника, що посмів померти сам, без їхньої допомоги.

Малого, я б сказав дуже малого росту, в окулярах з сильними склами, що їх вживають дуже недобачаючі люди, трохи нахилений, скромний, з милою усмішкою, тихий і непомітний серед вічної метушні будинку **Валеріян Підмогильний** — жив напроти. Така ж маленька жіночка, такий же мініатюрний синок Ромко і старенька мама пана Валеріяна. Ми з Підмогильними були зв'язані, так би мовити, „велосипедно”, бо я в нього завжди позичав велосипед „Україна”, а він ніколи не мав сили мені відмовити. Лише просив привести й не зламати. Навіть тоді, коли я й ламав той велосипед і не привіз до Підмогильного, він цілий тиждень і не запитав. Лише коли я вже направив і привіз його, Підмогильний усміхаючись сказав:

— Мабуть далеченько ти їздив, я тебе цілий тиждень не бачив.

Останні роки перед арештом Підмогильному зовсім заборонили писати, він перекладав. Його переклади Гю де Мопасана, Золя, Фльобера, Бальзака були літературними шедеврами. Цими перекладами родина й жила аж до його арешту. „Дістав” десять років в'язниці. Підмогильний зник. Може застрілився, може не витримав слідства, був досить мізерного здоров'я. Після арешту дружину Підмогильного переселили до нашого мешкання. Жили ми незвичайно по-приятельському. Ділились

між собою, чим могли. Бо нас єднало велике непоправне горе — наші „вороги народу”, які в той час переходили пекло слідства. Я пригадую, скільки недоспаних ночей коштувало все це пережити.

— Коли б мій чоловік помер, я переплакала б горе і навіки залишилась з думками про нього. Але ж він десь там живе, його відірвали від нас, знищили родину, в мене забрали чоловіка, а в мого синочка тата... Боже, дай мені силу витримати цей жах! — казала пані Підмогильна. Після присуду вона подалась шукати чоловіка і за нею всякий слід пропав.

Я зараз зупинюсь на третьому поверсі, де ми застукаємо до дверей вашого доброго, а також і мого знайомого **Остапа Вишні**.

Чи пригадуєте світлини Вишні з тих часів? У тілі, з дуже скупенькою чуприною, яка на фотографіях так і подобала на лисину, з трохи булькатими добрими очима. Росту вище за середній, виглядав він на „доброго дядю”.

Популярність Вишні в ті часи була недосяжна. Сам же Вишня скромний у товаристві, добрий батько, уважливий до знайомих, навіть до дітей, ніколи не відмовляв мені, коли я просив позичити щось почитати.

— Ходімо, малий! Любиш читати, то гаразд. Зараз ми тобі щось знайдемо.

Ми приходили до його хати. На порозі зустрічала нас „Цяця”, — пес завбільшки в добре теля. Вона приязно біла хвостом, але не дай Боже дістати тим хвостиком! Він був як добрий шматок дроту й синці після нього тримались довго на наших ногах. Дружина Вишні така ж весела й життєрадісна артистка Маслюченко, худенька, непосидюща донька Леся — образ своєї мами. Ніколи не згадувалось про перший шлюб Вишні та його сінка, якого я так і ніколи не побачив і не чув про нього.

Коли Вишня приходив до нас, тоді від сміху довгий час боліли не лише роти, а й животи. Він умів опові-

дати анекдоти неперевершено. Сам при тому голосно, громоподібно реготав.

Але бачили ми й іншого Вишню. Коли, приїхавши з полювання, він довідався про самогубство побратима Хвильового, так же само, як умів сміятись щиро, плакав невтишними сльозами й увесь час повторяв:

— На кого ж ти нас, Григоровичу, покинув? Що вони з тобою зробили? Що вони з тобою зробили?...

Очевидно, те „що вони з тобою зробили” донеслось куди слід. Незабаром і Вишня попав у „великий конверт”. Повернули Вишню з заслання хіба на те лише, щоб поховати в землі, яку він любив над усе. Прибили меморіальну дошку на будинку ч. 6 по Червоноармійській вулиці. А чи прибито таку ж дошку в бараці спецтаборів, де проживотів великий гуморист під псевдонімом 9,764,952 від 1934 року по 1962?

Коли б ви зайшли до „Слова” у двір, то напевно зустрілись би з малим хлопчиною з нещадно замурзаним носом, обірваною сорочкою, з підбитим оком, подряпаною щокою. Ніодна бійка та бешкет не обходилися без його активної участі. Незвичайно дикої вдачі й абсолютно невихований. Я зараз вас з ним познайомлю. Це Тарас Божко. Вам знайоме це прізвище? Мабуть, що ні. Його тато, **Сава Божко** написав колись грубезний роман „В степах” і невідомо куди зник. Я знаю, ви запитаете про маму Тараса. Напевно уявляєте страшну відьму, що абсолютно не дбала про свого хлопця-одинака. Ви помилитесь, коли так подумаете. Ця „страшна мама” — **Наталія Забіла**. Чудова жіночка, спокійна й сердечно-мила. Вона ж і видатна дитяча письменниця. Не раз перехоплювала Тараса так би мовити „в акції”, витирала вічно брудний ніс, щось йому там говорила (ніколи навіть пальцем не торкнула), потім, поцілувавши, відпускала „на свободу”.

Говорили в „Слові” про її різні романси. Нічого дивного — молода, мила й „солом’яна вдовичка” мала право на життя. Але один такий романс закінчився шлюбом

з найнесимпатичнішою людиною в „Слові” **Антонім Шмигельським**. Про Шмигельського явно говорили, що він сексот, що пізніше й потвердилось. Жила з Шмигельським Забіла недовго. Розійшлись, не проживши року, бо він бив її і поводився з малим Тарасом як скотина. Від Шмигельського Забіла мала доньку, що жила з мамою. Розійшовшись з Забілою, Шмигельський продовжував жити у „Слові” начебто нічого не сталось. Друзів Шмигельський не мав, не любили його й однопартійники Микитенко та Кириленко. Тепер Шмигельський живе у Львові.

Ми з вами пропустили родину **Сергія Пилипенка**, що жила на другому поверсі. Сергій Пилипенко відомий організатор „Плуга”, був татом двох чудових дівчаток, які з своєю мамою, вродливою панею виходили на прохід у двір. Був розстріляний.

Гордій Коцюба мав дружину й сінка, був високий і худий і досить небалакучий. Але в відбиванку любив грати і грав досить добре. Його заслали, а доля родини мені не відома.

Володимир Юрезанський єдиний у „Слові” письменник, що розмовляв російською мовою, був членом російської секції при Спілці Письменників. Написав історичну повість „Загублене село” про зникле село Трублаї, що була перекладена на декілька мов. Був розведений і жив з сином, Борисом, вже тоді дорослим. Борис був досить екстравагантний. Виходив отой Борис у двір грати відбиванку в купелевих штанцятах, які мають зараз назву „бікіні”. Звичайно така поява не залишалась без відповідних завваг збоку жіноцтва. Сам Юрезанський ходив гордовито, ніби ковтнув лінійку. Рідко коли виходив у двір і тоді чути було його російську, так рідко чути мову. Я не певний, але Юрезанського мабуть не зачепили. Мені доводилось навіть зустрічати його прізвище в журналах до війни і після.

Нарешті, закінчуючи огляд під'їзду число 2, згадаю

двох нерозлучних приятелів — прекрасних малярів **Падалку** та **Седляра**. Вони навіть жили разом. Седляр не був жонатий, парубкував, зате Падалка мав дружину, яка мало чим уступала йому ростом і вона головна моделька для майже всіх картин, особливо фресок відомих у ті часи на стінах Краснозаводського театру, за які Падалку й Седляра було розстріляно. Падалка високий, підстрижений під спудея, надзвичайно веселої вдачі, товариський і добрий тато самотнього сина. Я був у мешканні Падалки. Там було багато портретів, ескізів декорацій, незакінчені пейзажі, а надусе повно плахт, кераміки як у якому українському музею. Його картини й були дуже українські, свіжі як фолкльор, дарма, що били його за формалізм „ворожий народіві“... Падалка ніколи не відмовлявся заграги у відбиванку за пиво. Седляр у протилежність до Падалки, тихий, скромний, мав з дитинства ваду в нозі, тож трохи налягав на неї, тому участи в спортових змаганнях не приймав, зате був гарячим „жібіцом“. Їхнє життя обірвалось нагло після жахливої нагінки „партії“ за згадувані мною фрески на стінах Краснозаводського театру. Оцей театр зовсім модерний побудували на смердючій площі Кінного базару. Виникла, мовляв, потреба створити театр у фабричному районі під боком, а не далеко в центрі. Можливо це було зроблено тому, щоб зумисна поставити український храм мистецтва серед гамору перекупок та кінського гною. Оформлювали цей театр Падалка і Седляр в монументальному стилі прекрасними фресками, що зображували сільськогосподарське та індустріяльне життя соціалістичної України. Вони були такі українські, що викликали зразу бурю критики, звичайно, партійної, яка питала, хто дав право так розпанахатись формалістично контрреволюції? Згадали при тому вчителя згаданих мистців, Михайла Бойчука, „агента митрополита Шептицького“. Вже після ліквідації мистців, багато студентів, інтелігентів і робітництва ходили до того театру, щоб побачити ті стіни, на яких фрески докладно позамальовували. Після ба-

гатьох років я мав нагоду оглядати церкви у Франції та в Південній Америці. Вони мали розписи дуже подібні до тих, що їх малювали в Україні „формалісти”, лише куди, куди слабші.

І ось під'їзд число 3. Це мій під'їзд, а тому важко буде когось обминути, чи забути. Він був центральний, якраз посередині будинку. Мешканці того під'їзду мали по два балькони. Про фантазію будівничого цього дому я вже згадував. Бальконів була дуже неоднакова кількість і розміри теж. Отож, як я вже згадав, Панчі мали два і пів балькона, а ми, їхні сусіди, — два малі.

Перший поверх зліва займав **Пилип Козицький** — композитор. Русявий, вище середнього росту, в окулярах, жив майже замкнуто. Родина його складалась з дружини невеличкого росту — артистки радіо-центру, малого сінка Тараса, над яким трусилась уся родина, та ще й бабуня і дід — батьки Козицького. Родина Козицьких була всіми поважана і спокійно-статечна. Часто можна було чути крізь вікно, яке в літі завжди було відчинене, фортепіянову гру, або спів якоїсь оперової співачки.

Частенько ми, діти, набігавшись, сідали під вікном і уважно, не заважаючи, слухали. Музику ми любили. Дехто з нас учився прати, а хто не грав, то мав своїх улюблених композиторів, яких міг слухати безліч разів. Ходили так громадно на симфонічні концерти до міського саду, де під голим небом можна було почути чудові концерти ще тоді українських композиторів. Про самого Козицького пригадую один випадок, що характерний для його вдачі.

Вліті, коли вікна були відчинені, заліз до його мешкання злодій. Це було вночі. Козицький прокинувся і побіг здоганяти злодіяшка, який встиг захопити з собою золотого годинника. Злодій мчав по вулиці, а Козицький за ним у підштанцях, кричучи:

„Сволоч, сволоч!”

На вулиці були рідкі перехожі й були б напевно

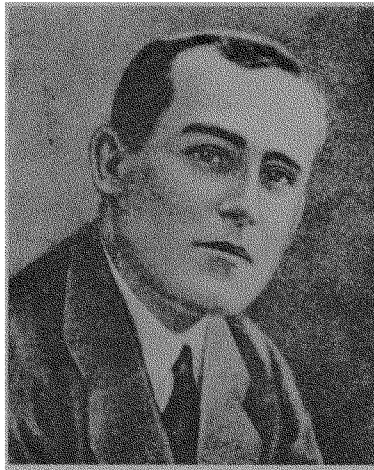

Композитори (з ліва на право): В. Барвінський, С. Людкевич,
П. Козицький — 1927 рік.

затримали злодія, коли б бодай раз почули „тримайте злодія”. Але таке невинне слово „сволоч” нікого не вражало і злодій таки втік.

Не знаю, як це трапилось, Козицький раптом розвівся з дружиною і виїхав до Києва. Дружина вийшла вдруге заміж за жида. Коли прийшли німці, жид виїхав без неї на схід, а її на чийсь донос забрали з дитиною від другого чоловіка до концентраційного табору. Там дитина згинула, а сама дружина чудом врятувалась з того пекла.

Олесь Досвітній

Напроти Козицьких жив критик **Володимир Коряк**, по національності жид. Горбатий, вічно заклопотаний, з величезною течкою під пахвою кудись завжди поспішав. Мав дружину і дві донечки, яких ми майже ніколи не бачили. Заарештували його як і другого жидівського критика, Щупака, майже останніми.

На другому поверсі жив **Олесь Досвітній** і **Михайло Яловий** (Юліян Шпол). Отож Олесь Досвітній стрункий, з гострим носом, поголеною головою, товариський, веселої і щирої вдачі, добрий тато і пристрасний мисливець. Мав велику збірку мисливських рушниць, торбинок, патронташів, словом усього, що потрібне доброму мисливцеві. Дружина Досвітнього маленького росту, русява, говорила явним московським акцентом, була прикладною жінкою і матір'ю двох дівчаток, яких Досвітній обожав. Меблів у Досвітніх дуже люксових не було. Жили скромно, але гамірно. Досвітнього заарештували другим, після його сусіда Ялового. Двічі, пригадую точно, робили у Досвітніх обшук. Шукали захованої зброї.

Уявіть, її знайшли... розвішану по стінах, у вигляді мисливських рушниць, про які згадка вище. Після закритого слідства й вироку, Досвітнього розстріляно. Родині довгий час не давали можливості довідатись, що сталося і яка доля його чекає. Їх викинули з мешкання, навіть погрожуючи дружині, що коли буде набридати про долю чоловіка, то й її така ж доля не мине. Тому вона виїхала з дітьми до Курська, звідки мабуть і походила. Аж у 1960 році після „реабілітації” вийшла книжка Досвітнього „Вибрані твори”, які упорядкувала М. Курська-Досвітня. Там і про Досвітнього — помер 1934 р. Очевидно слова „розстріляно як ворога народу” заступили скромнішим „помер”...

Михайло Яловий відомий був у літературі як Юліян Шпол. „Миша” був невисокий, кременезний з поголеною головою, з чорними незвичайно розумними очима. Довголітній і незрадний приятель Хвильового, Досвітнього, Вишні, Куліша. Його першого і заарештовано в ніч з 12 на 13 травня 1931 р. Ходили чутки, що Ялового обвинувачували в організації й керівництві терористичною групою, до якої мали належати згадані вище письменники.

Жив Яловий з вдовою по Василеві Блакитному, Лідою Вовчик, яка мала донечку від Блакитного і яку Яловий надзвичайно любив. Пригадую Ялового як добрячого і сердечного сусіда. Про те, як його оцінювали в літературних колах, писати не буду.

На третьому поверсі жили ми й **Панч**. Ми, порівнюючи з нашими сусідами, жили досить скромно. Наші чотири кімнати були обставлені потрібними меблями. Татова кімната мала дві шафи з книжками, в яких були рідкісні видання, головню з історії театру, філософічні твори та книги наших письменників з присвятами. На стінах висіли репродукції улюблених татових французьких імпресіоністів.

Згадаю, як до нас заходили татові приятелі. Звичайно в першу чергу приходив Хвильовий, за ним Виш-

Микола Куліш з дружиною Антоніною

ня і Досвітній. Тоді в хаті ставало тісно від жартів, анекдотів і сміху. Але не раз вони переходили в татову кімнату. Хвильовий обов'язково сідав при самих дверях, бо він увесь час курив і прізь прочинені двері в коридор пускав дим. Тато ж не курив, хоч і був у свій час налоговим курцем. Замість цигарок вживав цукерок або насіння. Коли приходив Вишня, мене посилали по пляшку й тоді вони гуторили до раня. Вишня оповідав майстерно анекдоти й сам голосно реготав. Частим гостем був у нас Юрій Яновський, якого тато особливо любив. Татові оповідання про Таврію та організацію повстанського полку надхнули Яновського написати прекрасних „Вершників” та „Чотири шаблі”. В романі „Вершники” Яновський описав полк Куліша як „олешківський батальйон”, а самого тата як „Данило Чабан, пізніший письменник”.

Наш сусід **Петро Панч** був, я сказав би, досить зам-

кнутий. Він робив враження рівною поставою, вірлиним профілем і позою великого письменника. Особливим літературним талантом не блистів, але писав і друкувався та займав редакторські становища. Як говорили в „Слові”, Панч умів себе продати і створювати навколо себе атмосферу незвичайно здібного і талановитого письменника. Якось раз, пригадую, він сказав:

— Ех, коли б я так писав наполовину, як твій старий одною ногою, от тоді б я був письменником!

Хоч ми з Панчами були й безпосередніми сусідами, наші взаємини починались і кінчались на „добрийдень”. Не пригадую, щоб тато до Панча коли заходив. Я мав майже від усіх письменників їхні твори з дедикаціями. Панч подарував мені свої „Голубі ешелони”, на яких написав такі слова — „Вові Кулішеві, щоб не заблукав у наметах”. Не міг я ніколи зрозуміти змісту тих слів, але не наважувався запитати Петра Йосиповича, що вони означають. Мав Панч дружину і двоє дівчаток. Старша Галя була, як то кажуть, „вогонь дівка”, хоч і не велика красуня. За нею хлопці бігали, особливо один, якого ми охрестили досить прозаїчно „укрм’ясо”. Панча вирішили залишити і він переїхав до Києва, до нового будинку письменників „Роліт”. Десь у 1936 р. я був у Києві і зайшов до Панча відвідати старих знайомих. Більше переляканого обличчя, як мав тоді Панч, я в житті не бачив. Він зразу ж покликав до себе Бажана, Яновського і ще когось. Обережно питали мене, як живемо, ще обережніше про тата. Попрощали мене з великою полегшею. Більше я нікого не відвідував.

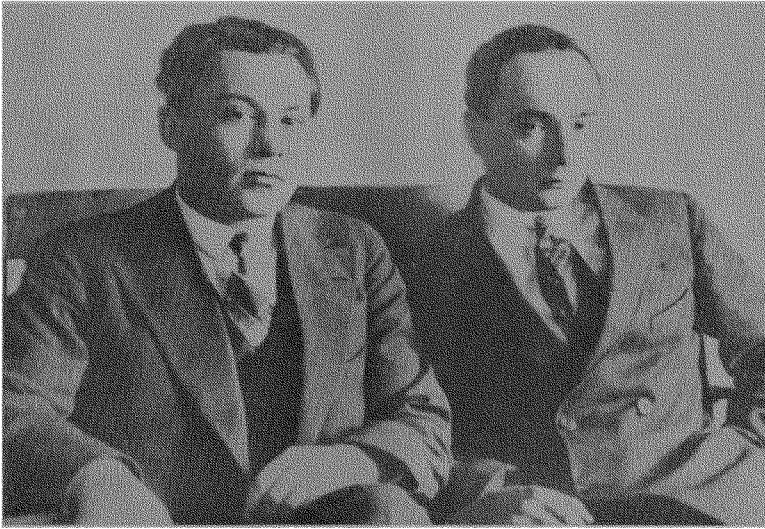
Над Панчами жив велетень і красунь з чудовим басом — **Олекса Слісаренко**. Чорнявий, з чорним вусиком, з ямочкою у бороді, талановитий письменник, пристрасний мисливець і горда, відважна людина. По всій Україні ходили легенди про його лист до Горького, в якому він відважно виступив проти шовінізму босяка з Волги. Мав дружину, суху і на вигляд дуже суворої жінку і одинака Марка, молодшого за мене. Слісаренки

мали прегарні меблі з чорного дерева і багату бібліотеку в його кабінеті. Сина свого Марка (називали Мума) оберігали від сторонніх дітей і навіть на початках забороняли гратися зі мною. Але згодом ми стоваришували і, як старші за нього, оповідали йому, що ми жили в Парижі, на вул. Старої Голуб'ятні (це звичайно з „Трьох Мушкетерів”), що йому дуже подобалось. Коли заарештовано Слісаренка, ним почала опікуватись жінчина сестра, ще сухіша і непоказніша. Вона приходила до нас, уже на нове мешкання на Москалівці й розпитувала, чи можна щось вислати Слісаренкові й навіть робила заходи його відвідати. Ходили чутки, що сестри між собою ворогували на тлі відносин до самого Слісаренка. Куди поділася дружина, що сталося з Марком, так і залишилось таємницею. Казали, що теж арештували після ув'язнення, а дітей віддали до дитячих будинків.

Напроти Слісаренків жив високий достойник ЦК партії **Андрій Річицький**. Не знаю, був він письменником чи критиком. Ні він, ні його дружина ні з ким не розмовляли і, мабуть не дружили. Він навіть на привітання не завжди відповідав, ходив задуманий і поважний. Розстріляли його одним з перших. Цей розстріл був оповитий таємницею і про нього взагалі боялися згадувати.

Над Річицькими жив молодий, але схорований поет **Павло Усенко** з дружиною і немовлям-синочком. Він рідко коли й показувався, невеликий на зріст, з темним від хвороби обличчям. Усенка залишили, пише й досі.

Напроти них жив **Аркадій Любченко** з дружиною, артисткою Горською. Дітей вони не мали. Правда, Горська мала від перших двох шлюбів доньку Тамару, замужню за Юрієм Яновським, та сина Володимира. Тамара була артисткою в Березолі, а Володимир в тому ж театрі працював біля кольорових прожекторів на залі. Любченко був у ті часи відомий красунь. Поруч старшої

Аркадій Любченко і Микола Бажан

за нього Горської робив враження її сина, або принайменше молодшого брата. Жили вони разом як на ті часи досить довго, аж Любченко в дорозі до кар'єри не вженився з донькою наркома Дутка. Важко уявити, як це пережила артистка Горська, яку називали „матінькою”, і як вона з вродливої, сяючої жінки стала в один день старою бабунею. Ніхто б не пізнав у цій жінці колишньої артистки-красуні. Жила й далі в „Слові”, напів бідуючи. З Дутковою Любченко не жив довго. Кинув її і виїхав на еміграцію сам з синком. На еміграції помер від хвороби шлунка, а може від невдалої операції останній представник блискучої літературної фаланги мешканців „Слова”.

Коли мене не зраджує пам'ять, після арешту Річицького до його мешкання спровадився **Леопід Первомайський**, що тоді тільки починав літературну кар'єру і був зовсім не такий голосний, як зараз.

На тому ми закінчили нашу мандрівку по третьому під'їзді. Переходимо зараз до четвертого, який таксамо, на кожному поверсі мав лише по два мешкання.

На першому поверсі жив **Павло Лісовий**, автор досить відомого роману „Записки Юрія Діброви”. Високий, огрядний, сердитий. Рідний брат артиста Свашенка, який грав у всіх фільмах Олександра Довженка. Син Павла Лісового (Свашенка) був моїм найкращим другом. Заарештували Лісового в третю чергу. Дружина з донькою Лесею залишилась бідувати в „Слові”, звичайно, в іншому мешканні, коли не помиляюсь, жила разом з Горською. Куди зник син Павло — невідомо. Знаю лише, що йому, як синові „ворога народу”, жити було важко.

Проти Лісових жив **Іван Кулик**. Маленький, дійсно як Кулик, з гострою маленькою борідкою, був у ті часи чомусь головою Спілки письменників. Багато накоїв лиха, неодного письменника відправив до НКВД, аж і сам пішов тією ж дорогою, що її стелив другим. За ним ніхто не жалував.

На другому поверсі жив **Іван Микитенко**. Про нього говорили всі однозгідно, що це вийнято погана людина. Поминаючи те, що він був довірений партії, її стовпом, це ж його руками ліквідували Вапліте, Пролітфронт, не без його допомоги проходили арешти, а в приватному житті це був нахабний, зарозумілий хам. Про нього, як про свого найближчого приятеля сказав у Хості Іван Кириленко — що „для Микитенка, крім кар'єри, для якої продасть рідного батька, ніщо не існує”. І це була правда. Ніхто не бачив його в товаристві письменників. Пробігав двором „Слова”, ховаючи очі, як злодій. Його боялися й уникали. Він єдиний серед письменників мав власного секретаря. Микитенко був яскравим прикладом послужливого мурина, що своє зробив і може відійти. Заарештовано Микитенка після погромницької статті в „Комуністі”. Ходили чутки, що він

застрілився, але неправдиві, він був боягуз. Згадую цю людину без співчуття, бо скільки років гіркого життя й здоров'я коштували оті цькування моєму татові Івана Микитенка і компанії. Микитенко, як офіційний драматург, як його називали, немало причинився до ліквідації Курбаса, Березоля, цілого ряду поетів і письменників, які персонально не подобались йому і яких він вважав своїми особистими ворогами. Лише тому, що вони мали талант, він ненавидів їх і намагався по їхніх трупах видряпатись на драбину слави та почестей.

Микитенко жив з своєю дружиною і сином. Дружина була якась тиха, забита, з якою він ніде не показувався. Його сусідами була оригінальна й цікава пара — **Михайль Семенко і Наталя Ужвій**. Не говорячи про фізичну разючість, — красуня Наталя, малий, непоказний Семенко, — вони були абсолютно різних характерів. Уявіть Семенка, як я вже згадав, малого росту, надутого, з незмінною люлькою в зубах, з настобурченою чуприною, незадоволеного, сердитого не знати на кого і чого, в асисті незмінних „ангелів-хоронителів”, що допомогли його знищити — Антона Дикого та Олексі Полторацького. Жили Семенки незвичайно бурхливо через скажену заздрість Семенка. Мали вони синочка, якого по-своєму обидвоя, звичайно, любили. Семенко переїхав до Києва, а Ужвій залишилась у Харкові, з Березолем, чи радше з рештками цього театру після повного розгрому й виїзду, а потім заслання Курбаса. Семенка заарештували в поїзді, коли він їхав відвідати Ужвій у Харкові. Після того Ужвій знайшла собі молодого артиста Євгена Пономаренка, з яким досить довго жила і навіть допомогла його театральній кар'єрі.

Пив Семенко здорово, йому допомагали пити приятелі, які в п'яного Семенка довідувались багато такого, що потім стало важким обвинувальним матеріалом у його процесі.

Коротко згадаю про **Антон Дикого**. Непробудний п'яниця і зовсім нездалий поет належав до групи Се-

менка „Нова Генерація”. Наглядав за будовою „Слова”. Не зважаючи на заслуги у викриванні ухилів у свого приятеля, про які навіть у „Слові” досить толосно говорили, був заарештований і пропав.

От, вже точно не пригадую, на третьому поверсі, здається, жив **Микола Бажан**, у якого співмешкав його великий приятель Юрій Яновський. Лише раз або два мені довелося бути в помешканні Миколи Бажана, але ніколи не забуду, яке враження на мене зробила пишна обстановка його чотирикімнатного мешкання. Всі кімнати були обставлені меблями з найдорожчого червоного дерева, дорогі килими, образи та, головне, дуже велика бібліотека відрізняли від інших, хоч не убогих, але скромніших мешкань письменників.

Тоді ми знали Миколу Платоновича як тихого і скромного молодого чоловіка з певними ознаками лисини та з окулярами на носі. Високого росту, стрункий, дуже милих манер. Одного дня ми з моїм другом Павлом Лісовим запросилися послухати радіо, бо в будинку було дуже небагато власників радіоприймачів, якими можна було слухати закордон. Бажан з дружиною, високою білявою жінкою та з малою донечкою пішли до кухні вечеряти, а нас залишили в кабінеті. Радіо щось у той час не дуже хотіло грати, а тому ми взяли якусь газету й, збивши її в кулю, почали легко один до одного ганяти. За декілька хвилин ця гра перемінилася у справжній футбол, який шалено літав по кімнаті, зачіпаючи книжки, рукописи, журнали. В першій половині гри ввійшов раптом Бажан. Побачивши „деякі” зміни в порядку, не звернув уваги на нашу зніяковілість, а запропонував... заграти „на двоє воріт”, що ми з радістю й зробили.

Першою особою, яка повідомила нас про арешт нашого тата, був Микола Бажан, який прийшов з похоронів Дніпровського до нас до хати і сказав:

— Не чекайте, Микола Гурович заарештований.

В одній з кімнат Миколи Бажана жив **Юрій Янов-**

ський з дружиною Тамарою Жевченко, донькою артистки Горської, теж артисткою театру Березіль. Високий, з сивіючим волоссям, трохи згорблений, в окулярах, з молодим вродливим обличчям, елегантно одягнений Юрій Яновський терпів на улькус і весь час перебував на дієті. Кілька разів переходив операції шлунка відомим хірургом у Харкові, доктором Бельським. Юрочка, як називали його приятелі, мав пристрасть до фотографії. При всякій нагоді фотографував своїх друзів і знайомих апаратами різних моделей, навіть малесеньким, що поміщався на долоні. Єдине подружжя в „Слові”, Яновські зверталися до себе на „ви”, що сторонніх осіб вражало, але ніхто не завдавав питань. Помер Яновський у Києві, маючи 52 роки, знесилений хворобою та вічними цькуваннями. Не забарилася померти і його дружина, Тамара, порівняно молодою.

В цьому ж під’їзді жив жидівський письменник Фельдман, який, здається, на другому році життя в „Слові”, виїхав до Москви.

На четвертому поверсі жив письменник **Панченко**, який працював у дитячій літературі. Мав дружину і двоє дітей. Був заарештований.

Зовсім коротенько згадаю про жидівського поета **Радугіна**, що жив проти Панченка. Мав дружину і двоє дітей. Іноді я заходив до його сина пограти в шахи.

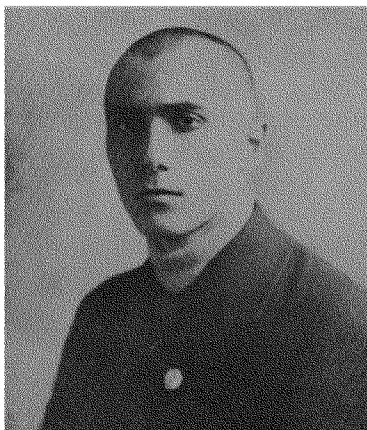
На п’ятому поверсі — літературний критик і науковець **Айзеншток**. Не пригадую, чи він та Радугін були заарештовані.

На п’ятому поверсі жив **Іван Лакиза**, директор пресового агентства Ратау. Його син Ігор, як і я, любив читати, а може більше за мене, й ми з ним приятелювали. Так ми з Ігорем читали, як кажуть, „запоєм”. Єдиний Лакиза в „Слові” мав свого візника, який його вранці відвозив до праці і привозив назад. Решта братії, хто б вони не були, ходили пішки або їздили трамваєм. Лакиза був теж арештований, а родина виїхала до Києва, де жили жінчині батьки.

А тепер починаємо мандрівку по останньому, тобто по п'ятому під'їзді. На першому поверсі жив не то перекладач, не то літературний редактор **Піддубний**. Про нього можу сказати таке, що він був закордоном (чи не у Швейцарії) й привіз собі звідти дружину, грубу, велику жінку з кривим оком. Мали вони трое дітей, які говорили по-французькому й їм не дозволяли гратися з нами. Коли Піддубного заарештували, дружина робила нелюдські зусилля повернутись до Швейцарії.

Над Піддубними жив письменник **Володимир Гжицький**, роман якого „Чорне озеро” був тоді дуже популярним. Самого Гжицького зовсім справедливо називали „пожирателем жіночих сердець”. Жінки за ним гинули. Звичайно, і він сам не був таким святим, як удавав із себе. Жонатий був з чистокровою росіянкою, Марією Іванівною, яка весь вільний час, а мала його двадцять чотири години на добу, пролежувала на підвіконні свого мешкання на першому поверсі, спершись на пухнати подушки та оточена паскудними больонками, що неугавно гавкали на всіх і вся. А от його особа. Невеликого росту, в тілі, смуглявий, тонкий, прямий ніс і чорні, незвичайно веселі очі. Коли ми виїздили на Кавказ, то пригадую, оповідали, що за Гжицьким ганялися жінки, яких він з шиком правдивого ловеласа вмів чимсь причаровувати. Чи вродливим обличчям, чи тими веселими чорними очима, чи веселою вдачею. Заслали Гжицького до якогось колгоспу за полярне поле і він там працював за своєю правдивою професією — агронома. Здається туди й поїхала його вірна Марія Іванівна. Гжицький повернувся з заслання і працює у Львові.

Вадим Мелер — головний декоратор театру Березіль жив на другому поверсі. З сивим, коротко підстриженим волоссям, активної участі в рухливому житті „Слова” не брав. Мав дружину і двох дівчаток. Був прикладним батьком та вічно заклопотаним чоловіком, що в хвилини вільні від праці в театрі бігав з кошиком

Володимир Сосюра

на базар. Товаришував з Курбасом, з яким в'язала його довголітня приязнь спільної праці.

На тому ж другому поверсі жив визначний мешканець „Слова”, з огляду на свою оригінальність, **Володимир Сосюра**. Про багаточисленні любовні пригоди Володі ходили в той час цілі легенди. Він був у розквіті своєї поетичної слави. Його любовні вірші дівчата деклямували, хлопці в листах переписували його поезії. Вся молода романтична частина української суспільності жила ліричними творами найпопулярнішого тоді оспівувача української природи, краси і кохання.

До „Слова” спровадився він з своїми батьками та дружиною, про яку ніхто не знав, хто вона й коли з нею одружився. Це була звичайна собі міщаночка, мабуть з Донбасу, проста, „дурна гуска”, яка, крім матеріальних вигод, у тому подружжі нічого не бачила. Але вона помилилась пірко в своїх розчисленнях. Так як жили Сосюри, мабуть ніхто в „Слові” не жив. Меблів у мешканні дослівно не було. Родина спала покотом на долівці. Сварки й бійки були в родині Сосюр щоденним явищем. Не раз виходив Володя з підбитим оком і просив у нас,

хлопців, позичити п'ятнадцять копійок на автобус, мовляв, він нервовий і трамваем їздити не може. Навіть позичав гроші у нашого двірника Акима, якому з вдячності дарував свої поезії, але двірник їх на наших очах палив. Гонорари Володі були чи не найбільші з усіх письменників, проте він грошей не мав ніколи. Все йшло на гулі, на товаришів, яких Володі не бракувало і які топили його в моральному болоті. Чи це була справді така безвольна людина, чи це його пиячення було такою маскою, як і часті припадки божевілля, з якими Сосюра попадав на Сабурову дачу, звичайно перед партійною чисткою, не знаємо. Одні пояснювали обмигання чисток симуляцією, другі ж вважали, що партія крізь пальці дивиться на безхарактерну людину та невилікувального п'яницю. А причини, що довели найкращого лірика наших часів до такого стану, всім відомі. Молодим козаком в армії Петлюри був повний надій українець і поет. Мав Сосюра двох синків, подібних до циганчат, добрих розбишак. Після ліквідації „Слова” Сосюра теж переїхав до Києва і жив у столиці України до смерті (8 січня 1965 р.).

У тому ж поверсі жив поет і критик **Михайло Доленго**. Маленького росту, з вусами і бородою, в окулярах. Виглядав на заклопотаного службовця, що завжди кудись поспішав. Доленго теж заслани.

Молодий письменник **Василь Вражливий**, здається, працював секретарем у голови ВУЦВІКУ Григорія Петровського. Був заарештований останнім.

Високий, худий поет **Терень Масенко** був засланий з іншими, тепер, повернувшись з заслання, пише.

Дуже скромний і милий, знаменитий перекладач, що знав багато мов, **Павло Іванов** був особливим перекладачем англійської літератури. Заарештований і засланий.

Однією з маркантних постатей „Слова” був поет **Валеріян Поліщук**. Невеликого росту, з чудовими оч-

ма, які успадкували по ньому син Марко і донька, веселий і товариський. Пригадую одне фото з Кавказу, на якому тато сидів на бутафорному коні, а Поліщук стояв над татом, замахнувшись палицею. Це тоді, коли тато відпочивав у Кисловодську останній раз перед арештом.

Про **Юрія Вухналя** або Івана Ковтуна, що жив у п'ятому під'їзді, тоді вихованця комсомолу, мушу згадати з особливими почуттями. Вже його небуденний талант письменника-гумориста притягав нашу увагу. Написав він тоді книжку „Записки Федя Гуски”, що мала великий успіх у читача. Звичайно, йому було важко пробиватись своїм гумористичним пером, маючи за суперника такого Вишню. Тож писав він крім гуморесок ще й пригодницькі повісті для юнацтва. Талановитий письменник швидко приєднав собі симпатію та пошану старших письменників і не треба було багато часу, щоб оте комсомольське надбання з приїздом до „Слова” швидко вивітрило з молоді голови і він скоро став на шлях далекий від комсомольської лінії. Змалку перехворів на параліч і все життя налягав на ногу. Був сердечний і відважний. Пам'ятаю, як щиро і сердечно віднісся він до мене, коли ми опинилися в жахливих умовах після татового ув'язнення. Він єдиний не побоювався дати мені поручаючий лист до своїх приятелів в Одесі. До речі, ці приятелі були звичайними вантажниками в порті. Вони прийняли мене на працю поруч з ними, влаштували навіть у себе жити.

Але за два дні мене викинули з праці (вантажника пароплавів) на наказ НКВД, при чому зазначили, що люди, які опікуються — „ворогами народу” або їхніми дітьми, будуть так само покарані. Як матюкались і кляли Сталіна ці вантажники, і зараз не можу забути.

Життєвий шлях Вухналя, мабуть, не був із легких (може він був і безпритульним у дитинстві), поки він сам не вибився завдяки своєму талантові та життєвій

заправі в письменники. Любив з нами, діворою розмовляти і завжди давав мені свою нову книжку.

Заарештований був у т. зв. третю чергу. Може помер, може вбили його, бо досі про нього ніде не згадується.

Автор „Господарства доктора Гальванеску” та других фантастичних повістей, **Юрій Смолич** жив з жінкою, без дітей. Маючи пошкоджене чи косе око, носив окуляри. Залишився.

Нерозлучний товариш Івана Микитенка, **Іван Кириленко**, син Донбасу. Уявіть широкоплечого шахтаря з обличчям аж ніяк не українським. Руде волосся і широке, подзьобане віспою обличчя. Безбожний п'яниця і бабій. Єдиний його твір більш-менш відомий — це повість „Перешахтовка” про Донбас і про нові методи в здобуванні вугілля. Він був правою рукою свого приятеля Микитенка. Не дивлячись на велику різницю характерів, обидва себе взаємно доповняли й розуміли. Кириленкові було відомо, що коли хочеш добре й сито жити, — тримайся партії. І він її тримався, хоч не мав таких успіхів як Микитенко. У приватному житті був зовсім аморальним і розбещеним типом. Жонатий безліч разів, вже за моєї пам'яті звів дуже гарну і спокійну дівчину, що працювала бібліотекаркою на харківському електро-механічному заводі. Батько цієї дівчини, кадровий робітник, бачивши трагедію дочки, намагався покарати Кириленка, але де там! Йому просто сказали в партії — „подумаєш, донька! Це для неї честь, що такий член партії і письменник кохався з нею...” Мешканцям „Слова” прийшлося лише співчувати споневірянній дівчині та ображеному батькові, бо час був такий, що сприяв таким Кириленкам у всьому.

Кириленко відпочиваючи в будинку для письменників у Хості на березі Чорного моря, де були й ми, любив розказувати свої любовні пригоди навіть нам, хлопчикам, які від тих розповідів не знали де діти очі.

Лесь Курбас

Жив Кириленко з батьком, старим шахтарем і, мабуть, з мамою. Заарештований був разом з Микитенком.

У тому ж під'їзді жив ще Григорій Костюк, один з небагатьох „слов'ян”, що зараз перебувають на еміграції.

Лесь Курбас жив у п'ятому під'їзді на п'ятому поверсі в останньому 68-му мешканні. Про нього я згадую з надзвичайною теплотою, бо це був найкращий приятель тата і незрадним залишився до кінця, не зважаючи на пропозиції з боку партії від нього відпекатись. Курбаса можна було бачити в „Слові” або пізно вночі, коли повертався з театру, або рано, коли йшов на проби. Ходив задуманий, з невідлучним ціпком у руці, сніючи сивою головою, яка надзвичайно контрастувала з молодим, вродливим обличчям.

Родина Курбаса складалась з дружини Валентини

Чистякової і мами, пані Ванди. Валентина Миколаївна була одною з найкращих і найелегантніших жінок Харкова. Надзвичайно проста і мила в приватному житті — була ця найкраща акторка Березоля. Мама Курбаса, старенька пані Ванда жила лише для свого Леська. Багато читала в різних мовах, якими свобідно володіла. Любила нюхати тютюн, від чого її ніс був завжди жовтий. Дітей у Курбасів не було, хоч любили дітей. Коли я заходив до них, мене частували й голубили. Мешкання Курбасів було оригінально влаштоване. Все було дуже скромне, але одна велика кімната була повна книг, образів та мистецьких журналів. Курбас, здається, крім маляра Мелера і тата приятелів не мав. З татом вони були нерозлучні. Можливо їх близила спільна доля театру, репертуар українського театру та особливо акторські спосібності тата давали багато славному режисерові. Оповідали актори, що коли тато читав свої п'єси в театрі, то це було свято Березоля. Тато сам не бувши актором (в молодості в гімназії, а потому в армії тато був не лише автором п'єс та режисером, але й мабуть гарним актором), читав так, що багато із татового читання використовували не лише слухаючі актори, а й сам великий режисер у своїх оригінальних постановках. Треба зазначити, що з Довженком Курбас, як не дивно, не лише не приятелював, але навіть явно його уникав. Таким же холодком наділяв Курбаса й Довженко, який часто приїжджаючи до Харкова, зупинявся у Бажана або Яновського.

Кар'єра і життя великого режисера закінчилися на засіданні ЦК партії: Курбас, замість відмовитись від „ворога народу” Куліша і своїх помилкових поглядів, перестав бути поважним і здержливим та досить нецензурними словами змішав з болотом партійну верхівку. Ніхто до того ні після того не чув таких гострих слів у стінах ЦК партії. Обурений до глибини душі, попрощався з родиною і виїхав до жидівського театру в Москві, куди його давно запрошував на режисера народній

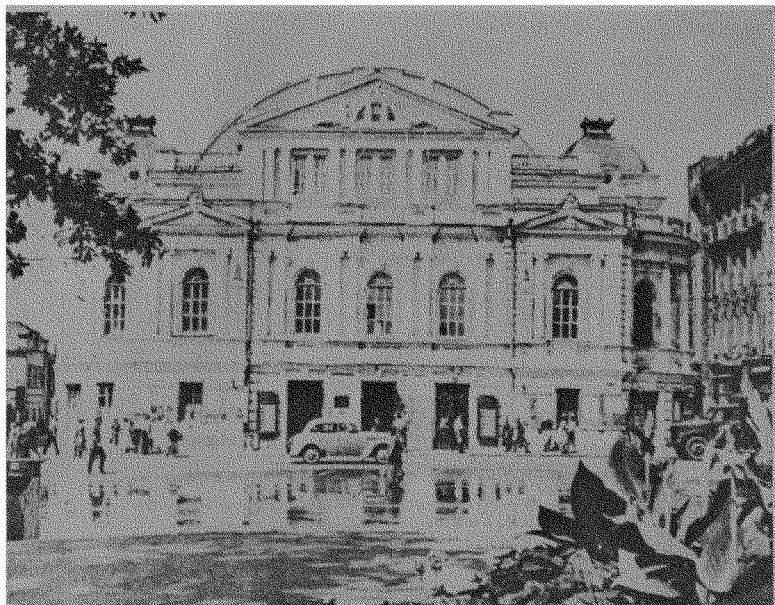
Валентина Честякова

артист Михоельс. По деякому часі дружина Курбаса, якої ніби не чіпали, але й не давали працювати, поїхала до Москви відвідати чоловіка. Курбас вийшов на залізничну станцію її зустрічати, та там його й арештували. Присуд був ніби короткий — п'ять років у таборах. Минуло п'ять років. Я заходив часом до пані Ванди відвідати стареньку. Вона числила дні й ночі до синового приїзду. Та... Лесько не вертався. НКВД справу переглянуло й додало ще п'ятнадцять років.

Пізніше ходили чутки, що десь на Печорі Курбас працював перевізником на поромі.

Єдиний випадок у „Слові” — у мешканні Курбаса обшуку так і не робили.

Дозволю привести постанову Наркомосвіти з дня 5 жовтня 1933 р., якою ліквідовано Березіль взагалі, і Курбаса зокрема.

Театр „Березиль” у Харкові при Сумській вулиці, в якому Лесь Курбас ставив п'єси Куліша „Мина Мазайло”, „Народній Малахій” та „Маклена Грасса” (остання п'єса драматурга Куліша і режисера Курбаса).

„Театр „Березиль”, незважаючи на всі можливості, не спромігся зайняти відповідне місце у створенні українського радянського мистецтва, тому що Л. Курбас збивав його на позиції українського націоналізму, ігнорував соціалістичне будівництво, будівництво української радянської культури, нерідко показував радянську дійсність карикатурною, вдавався в постановках до ходульності, схематичности, формалізму, внаслідок чого переважна більшість вистав не могла бути сприйнята широкими пролетарськими масами.”

Цією постановою Курбаса було знято з посади художнього керівника і директора театру „Березиль”.

ДІТИ

Крім старшої генерації жила в будинку „Слово” молода і зовсім молоденька генерація дітей письменників. Моїх ровесників, тобто тих, що ходили до школи, було зовсім небагато. Можна сказати, зовсім таки мало. Павло Лісовий, Ігор Лакиза і я. Пізніше до нас став добігати Тарас Панченко, але він, як виявило життя, не дуже себе й виявив. Значно більше було „підростаючого” покоління. Це оті смаркаті мамині синочки, які після досить довгого періоду перевиховання ставали порядними пацанами. Марко Слісаренко та Тарас Козицький якраз підійшли під цю назву. Особливо Марко Слісаренко так легко піддавався перевиховуванню, що ми за досить короткий час зуміли поламати його два велосипеди. Мати два велосипеди було таким люксом, як зараз бути власником приватного літака. Таким власником і був Юрко або Мума. Цей Мума зразу вірив довгий час, що ми з Павлом Лісовим жили на вулиці „Старої Голуб'ятні”, та що кожного літа гостювали у графа Монтекрісто, махали на острів скарбів разом зі Стіфензоном і тим подібним казкам, які ми звичайно почерпували з пильного читання Дюма та інших письменників. Марко в свої отроцькі роки цього не знав і, як ми згадали, у всьому нам вірив. Пізніше, коли сам прочитав згадані книжки, дурив молодших за себе хлопців. Про решту пацанви, як Марко Поліщук, Ромко Підмогильний, Юрко Панів я не згадую, бо тоді вони вважалися маминими синками і в наших забавах участі не брали.

В будинку назагал нас любили й виявляли досить багато уваги до наших фантазій. Одного дня надходить бажання кинути гасати й вчиняти галас. Нами оволоділа ідея влаштувати столярську майстерню. Отож ходимо по всіх поверхах і мешканнях і просимо позичити

нам якийсь столярський інструмент. Звичайно ніхто нам не відмовив у наших благородних помислах і в наших руках опинились молотки, кліщі, пили, цвяхи. Чи варто говорити, що ні столярської майстерні ніхто з наших татів не побачив і гірше, позичених інструментів теж. Бо, коли ми обійшли всенький будинок, охота до столярства десь пропала, зате прийшло нам на думку влаштувати за нашим двором на великому полі бур'янів — індіанський табір. Для цього відразу організовано коци, побудовано вітвами, розведено велике вогнище, де мали для цілого табору варити смачну кашу. При тому ми пробували курити люльку миру і не раз такий індіанець приходив додому білий як стіна, хитаючись, і від нього смерділо на цілу вулицю тютюном. Пояснити нашим мамам, що це запах диму з вогнища було легше, як татам, тому з татами на ці теми у нас розмов не було. Нераз сухий бурянець починав горіти й ми мусіли власними силами тасати його, щоб обергти будинок „Слово”, інакше він міг би існувати багато коротше, ніж було йому призначено.

Мушу ще згадати про товариство охорони звірят. Практично ця охорона розтягалася лише на котів. А виглядала вона так. Десь зловивши породистого котика чи кицьку, несли його на п'ятий поверх і звідти, тримаючи за хвіст, пускали його вниз кліткової діри. І це товариство довго не проіснувало, закінчилась його діяльність добрим прочуханом. Але й за тих пару спроб високопростірних летів хай вибачать нам киці, ми були ще дуже малі й не знали, що робимо.

Пізніше долучився до нас Льонька Биковець і Тарас Панченко. Перший приїхав до свого вітчима, до Харкова пізніше, а Тарасові мама довго не дозволяла з нами бавитись, бо наша діяльність не завжди була такою, як її хотіли бачити мами. Прошу не думати, що ми може не ходили до шкіл, або погано вчилися. Зовсім навпаки. Ніхто з нас не повторяв кляси, а вчився так, щоб батьки були задоволені. В школі ми навіть переростали деяких пересічних учнів, а це мабуть за ра-

хунок прочитаних книжок, до яких ми жадібно припадали. На брак книжок ми не могли в ніякому випадку нарікати, мали їх багато дома, а крім того в прекрасній бібліотеці імені Василя Блакитного. Звичайно, тут не було ніякої системи. Читали все, що попадалось. Особливо, як усіх дітей того віку, нас цікавили пригодницькі, фантастичні повісті, описи подорожей. Особливо відзначився в читанні Ігор Лакиза. Він до того дочитався, що не міг уже читати в нормальній позі, тобто сидячи чи лежачи, а вилазив на стіл і так на ньому на „всіх чотирьох” зігнувшись читав.

Згадаю теж і дівчат. Зі старших була Люба, прибрана донька Хвильового, що вчилася в консерваторії фортепіяної гри. Дуже гарно грала на фортепіяні Орися Панченко, моя сестра Ольга. Люба була дуже гарною і скромною дівчинкою. Спокійна на вдачу, ніколи не брала участі в наших шалених забавах, може тому, що була трохи старша.

Малечі було більше, як нас: діти Поліщуків, з чудовими очима малята, двоє Панових, двоє дівчаток Досвітнього, Йогансена, досить величенький Падалчин, близнята Мелера, троє Піддубного, одинак — Тарас Козицького, дві дівулі Коряка, одна Щупака, тиха Оксана Блакитного. Були ще в колисці — нащадок Усенка, ледве бігаючий і такий малесенький Ромчик Підмогильного, двоє синів Варави, двоє циганчуків Сосюрів, і інших... Ну і пострах будинку — Тарас Божко.

Згодом перейшли ми від столярні до інших майстерень, в чому наші батьки виявили багато терпеливості й сприяли нам, як лише могли. Зрештою наші вимоги до батьків, коли мова про розваги, були вийняткові скромні. Ми бавились самі й тим, що мали або могли змайструвати. Були часи захоплення фотографією, радієм (ми мріяли про апарат, яким можна було б слухати закордон) а особливо захоплювались електричними експериментами. Від цих експериментів відразу перестали діяти електричні дзвінки при дверях від вулиці. А мій друг Павло зелектризував усю хату. Двері відчинялись

автоматично з потисненням гудзика. Одного разу в самому розпалі досвідів над телефоном, який він мав намір запровадити між нашими мешканцями (а жили ми в різних під'їздах) Павловий тато торкнувся необережно до дзвінка при дверях і його затрусило. До речі батька Павло називав „Грізний” а маму „девочкою”. Грізний і поклав край „телефонам”...

Пригадую, як Павло, до речі дуже гарний з обличчя хлопець, почав заглядати на дівчат. Звичайно його заходи були чисто плятонічні. Дівчата, особливо ці зі школи, теж не давали маху. В цей час ми вже почали голити два волоски на бороді, що в нашій уяві називали вусами. Отож „девочка” приймала нашого Павла, коли біля вікон крутилось щось зо дві симпатії з першого поверху й влаштувала Павлові „райську годину”. Ми були свідками, як наш парубок присягав мамі, що більше парубкувати не буде, але маму ці слова ще не досить сильно переконували й вона „стьобала” Павлуся ременем від його власних штанив.

Коли я згадую про „любовні пригоди” мені пригадується наша загальна симпатія — Ада. Жила вона поруч „Слова” в будинку якогось наркомату чи не залізничці. Ми всі до неї зідхали й намагались звернути її увагу на себе. Наші зазіхання відбувались на високому паркані, який ділив наш двір від сусідів. Володька Сващенко (Павловий дядько) навіть склав серенаду на честь Ади, яку ми всі в голос на мотив „Музикального моменту” Шуберта виспівували. Все ж Ада давала нам усім гарбуза й ми з помсти виспівували їй „лісні кохання” від слів якої, коли б вона чула, червоніли б її вушка.

Треба сказати, що ми всі були в якійсь мірі музикальні й дуже любили музику. Сестри наші грали на різних інструментах, а ми були лише пристрасними любителами. Були часи, коли ми частенько вибирались громадою до т. зв. Профспілкового садку (потім парк ім. Шевченка), де відбувались під голим небом симфонічні концерти. В ті часи джазова музика тільки починала

Діти письменників, мешканців будинку „Слово”:
1-ий ряд (внизу): Ольга Куліш, Люба Хвильова, синок Ол. Варави,
Леонід Биковець.
2 ряд: Оріся Панченко, Павло Лісовий, Володимир Куліш,
Володимир Свашенко.
Міський харківський парк, 1931 рік (фото Олекси Варави).

своє існування, але ми її відкидали, одностайно ствердивши, що вона ніщо в порівнянні з поважною музикою.

Може надто поверховно згадав я своїх дорогих товаришів дитинства. В страшних часах, які послідували після короткого безжурного життя, жахливих часах арештів, розстрілів, заслань наших батьків, доля дітей українських письменників і мистців була невесела. Я більше ніколи не чув про них і не зустрів їх в житті. Де вони, що з ними зробили — залишилось таємницею. Ходили чутки, що декого забрали до дитячих будинків на перевиховання, багато пішло світ-за-очі, багато хто певно опинився в безпритульних. Навіть при найновішій реабілітації наших батьків не згадується про долю їхніх родин...

МОДИ

Не можу не згадати про моду в будинку „Слово”. Вона була, здається мені, зовсім незалежною від тієї офіційної советської моди, що так відрізняла громадян соціалістичного раю від злиденних мешканців земної кулі. Ще до збудування будинку „Слово” деякі письменники чи мистці виїжджали закордон і звідти привозили деякі речі небачені й невідомі в Україні. Наприклад Любченко подарував татові автоматичне перо, яке писало „вічно”, Хвильовий привіз в подарунку автоматичний олівець чотирьох кольорів. Рівночасно привозили якийсь одяг, який наші мами зручно копіювали й припасовували до „місцевих можливостей”. Якось з Ленінграду привіз Слісаренко коротку куртку зимову з хутряним коміром. За ним усі наші мешканці старались придбати собі такі куртки. За тиждень майже всі придбали собі подібні.

Одного дня появився в дворі Курбас з ципком у руці. За деякий час усі парадували з ципками. Поліщук привіз зза кордону ширококрисий капелюх, в таких капелюхах красувалися згодом усі джигуни. Moda на білі валянки чи не за Слісаренком теж обхопила нашу кольонію на довший час. Комусь прийшло на думку перейти двором з люлькою в зубах. Ніхто вже після цього папіросів не курив.

Тепер приходять на чергу ще одна дуже важлива жива мода — пси. Псів мали всі. Більшість тримала собака для полювання. Різних рас як англійські сетери, шотландські пси, гончі. Малі, великі, різних кольорів. Хвильовий, Вишня, Досвітній, Йогансен були мисливцями-асами. Вони мали все потрібне для полювання. А реніта братії, хоч мало коли виїздила на полювання, запаслась так само рушницями, патронташами, чоботами,

сумками, що мирно висіли на стінах і нагадували про себе в дуже нечисленних випадках.

Вишня мав крім трьох псів для полювання ще й величезного дога, завбільшки в теля, що називалося „Цяця”. Хвильовий мав трьох псів виключно для полювання, що називалися досить оригінально — Пом, Зав, Бух. Тобто Помішник, Завідуючий, Бухгальтер. Любченко мав прекрасну Ляссі — називалася „Пійма”. Петро Панч і Слісаренко мали німецьких вовчурів. Особливо „Даро” Слісаренка коли виходив на прохід, наводив на всіх мешканців і собак жах. Панча пес називався „барон”. Жартували, що Панч подібний до барона, а барон до Панча. Обидва поважні й завжди на чорно. Панч любив витягати перед себе руку і неголосно промовляв „барон”... Чорний пес перескакував через простягнуту руку. Оце й були всі уміння барона.

Очевидно мисливці з тими псами їздили на полювання, привозили качок чи зайців, або й ні. Зате оповідань цікавих та веселих ніколи не доводилось купувати. А ось пригода з моїм татом. Ще ми жили на Михайлівській вулиці, коли тато вибрався з Вишнею, Хвильовим і Досвітнім на полювання. За три дні він вернувся з щасливим виглядом і трьома качками та одним бекасом. Як він їх вполював — оповідав цілий вечір. З того оповідання можна було написати цілий роман. Ми всі дивувались надзвичайному щастю нашого тата й його вмільостям. Лише коли мама почала скубти ці трофеї, виявилось, що на кожній качці був папірчик зі скромним написом „Укритгахпром — Харків”. Тато не розгубився і пояснив, що всі качки, коли починають летіти на північ, начепляють на себе такі знаки, щоб пізніше їх пізнали й пустили на те саме озеро. Щодо бекаса без папірчика, признався щиро — що то був подарунок Хвильового.

Раз у моєму житті й мені прийшлося поїхати з Майком Йогансеном, що купив нову малу рушничку і хотів

її випробувати. Колись напишу про це моє перше полювання.

Я може здогадував про нашого Джоя, англійського сестера, подарунок Хвильового. Наш Джой був надзвичайно розумний і прив'язаний до нашої родини песик. Хоч і ніколи на полюванні не був за своє коротке собаче життя, але спеціальну школу під Черніговом закінчив з відзначенням. Під час голоду 1933 р. ми віддали його одному старшому лейтенантові, що жив у будинку напроти „Слова” для командного складу летунства. Прожив там Джой щось з два тижні, а ми в хаті за ним так тужили, просто не могли знайти собі місця. Однієї ночі почули ми як наш Джой тоскно заводить. Думали ми, що він тужить за нами. Звичайно, що пес тужив, хоч лейтенант його й розкішно годував. Але це голосіння було таке притнюблююче, що я не витримав і пішов глянути, хоч це й було заборонено, одним оком на нашого Джоя. Джой побачивши мене кинувся до мене і я його забрав з собою. Лейтенант тієї ж ночі застрелився, залишивши дружину і двоє діточок. Залишив теж записку — „Більше витримати не можу. Рятуй дітей і себе”. Кажали, що мав якісь неприємності на службі, але згодом ми дізнались, що він не міг пережити того, як його батьки на селі повмирали з голоду, а двох братів було розстріляно. Після арешту й заслання тата ми вже не мали можливості втримати Джоя. Прийшлося віддати його одному акторові з театру музичної комедії, мисливцеві. Я ніколи не забуду того дня як ми з Джоем йшли востаннє через місто. Джой чогось сумний, може передчув, що оце розлучимось з ним назавжди, гасав снігом, але прибігав до мене заглядав у вічі ніби питав „Ти мене не віддаш, правда? Але я його віддав, нашого дорогого й вірного приятеля. Вийшов я на вулицю з готелю де мешкав той артист й так мені стало гірко й тяжко, що я на вулиці ледве не заплакав. Перед очима ще й досі розумні очі Джоя, які, коли я виходив, так докірливо дивились на мене...

СПОРТ

Усі ми без винятку любили спорт. Тому не диво, що за нашою ініціативою зорганізували в дворі відбиванкову площу. Спершу грали ми самі з сусідськими хлопцями, згодом нова „спортова мода” огорнула й старших. Грали в відбиванку завзято й газардово. Панів збираючись відбити м'яча складав молитовно руки на грудях, за це ми його й прозвали „святим”. Грав Поліщук з жартами й сміхом. Грали звичайно на пиво. В такі хвилини наш будинок нагадував санаторій, чи будинок відпочинку. Все було настроєне спортивно, жарти сипались як з мішка, лунав сміх. Грали й ми, діти з старшими й забувались різниці віку й стану. Нераз нам, смаркачам довелось картати поважного дядю за партацьку гру або невдалий удар. В розпалі при забувалось про вік і іноді аж шкода було дивитись, як той чи інший „старий” вислухував з поважною міною „поученій” від пацана, що псячив за програму партію.

Були випадки, що до Харкова приїздили на гастролі різні театри, які вже чули про спортові успіхи „Слова”. Тоді ми „виставляли” збірну самих асів, які боронили честь української літератури на відбиванковій площі, хоч не завжди з однаковим успіхом. Тоді прі приглядалося ціле „Слово”. Мама з вікон коментували гру й гордо при виграші або при вдалому комбінаційному зусиллі, поглядали на своїх сусідок. Коли щастя не було на боці „слов'ян”, публіка тихцем зачиняла вікна і з незадоволенням бурмотінням під носом опускала прище.

Ці відбиванкові змагання тягнулися до вакаційних місяців. Починаючи з кінця червня, спортові газарди застихали аж до осені аж не поз'їздилися всі з вакацій. Закінчувалися ці турніри, коли вже починало темніти. Переможці й переможені йшли передягатись, а потім

їхали до літературного клубу імені Блакитного на ви-
гране чи програне пиво.

В зимі цю площу заливали водою й ми мали хоч малу, але свою ховзанку. Тут уже охочих було менше, бо треба було вміти сяк чи так триматися на ногах, які роз'їздилися на боки, а крім того падати було таки зовсім ніяково. І тут не бракувало глядачів. І тут неодна мама приглядалася з хвилюванням до вправ свого „старенького”. З дорослих постійним відвідувачем льоду був Микола Хвильовий. Але його не можна було побачити вдень на совгах. Він совгався переважно вночі, або й тоді, коли вже ніч ховалася десь за Шатилівку, Хвильовий виходив у двір, одягав совги й робив так звані „гігантські кроки”, про які я згадував уже. Деколи робив інші фігури, але переважно любив оці гігантські кроки, які здійснював задумано й псволі. Очевидно, так відпочиваючи, він обмірковував свій черговий твір, або й виступ. Завжди замислений з опущеною вниз головою по півгодинній їзді зупинявся, закурював, а тоді йшов на третій поверх до свого мешкання, де ще довго, довго світилося світло в його кімнаті.

Валерян Поліщук крутився з нами і з своїм синком та донечкою. Нам тоді було дуже весело, бо він кожної хвилини чи то на жарти чи що, падав на лід з голосним сміхом.

ЗАКІНЧЕННЯ

Багато років я не заглядав до „Слова”. Останній раз, перед своїм від’їздом з Харкова зайшов до Валентини Миколаївни Чистякової й до старенької пані Ванди. Було це лютої й голодної зими 1942 року, коли мені раптом захотілось, ні, мене просто потягло зайти відвідати може востаннє наше колишнє „Слово”. Довгі години я ліз з Москалівки до Нагірного району, бо в ті часи ніяких трамваїв не було, місто лежало засніжене, зруйноване, вмираюче з голоду.

„Слово” стояло наче сирота обдерта й усіми забута. Повибивані шиби вікон, з яких незграбно в небо сторчали залізні рури, а з них кволо пнявся дим. Це давало надію, що все ж хтось у будинку живе. Я обійшов будинок навколо. Величенькі тополі, на яких ще можна було прочитати колись написані нами сердечні написи, отой же самий парканець, той самий двір...

Не надумуючись, зайшов до нашого під’їзду. Там, де висіла таблиця з прізвищами мешканців, було порожнє місце. Сходи брудні, стіни обдерті, захляпані болотом. Поволі йду на наш третій поверх. Минаю Досвітніх, Ялового, от уже й наші двері... Те ж саме число 33. Немилосердно забилось раптом серце. Здавалося, що приходжу до дому. Зараз відчинить двері мама, а там у дверях побачу його, мого тата... Застукав. Відчинила якась закутана в сто хусток жінка. Вона злякано на мене подивилась, обличчя в неї опухле й жовте. Я пояснив, що з Міської Управи, мовляв, контролю парового ogrівання (яке там парове ogrівання, коли в хатах вже меблями палили). Жінка покійно пропустила мене в середину. Відразу я зайшов до своєї кімнати, вона була порожня, з замерзлими вікнами й поламаними дверима на балконі. Там, в отій щілині між паркетами, я заховав

записку: тут у такому то році жив такий то. Цікаво, чи ця записка збереглася досі?

Ось тут стояло моє ліжко, тут стіл і крісло... колись... Зайшов до вітальні. В тому місці, де стояло колись п'яно моєї сестри — стоїть якась скриня, привалена купюю газет. Я закрив очі. І раптом почув звуки „Патетичної”, яку так любив наш тато... Ось тут ми всі збиралися, коли приходив Вишня, Хвильовий, Досвітній...

Жінка трохи здивована моєю „контролею” і ходить за мною крок за кроком. Аж коли я простягнув руку до дверей татового кабінету, вона запротестувала, мовляв, власника немає, пішов на село міняти щось на харчі. Але я її попросив, ледве стримуючись, щоб дозволила увійти, бо я, бо ми колись тут у цьому мешканні жили й мені так хочеться пригадати ті щасливі далекі роки, коли проходило моє дитинство.

— А як же ж ваше прізвище? — запитала все ще з недовірою. Я назвав себе. Жінка ойкнула.

— Знаю, чула...

Вони вселилися сюди ще перед війною до одної кімнати. Їй сказали, що жили тут вороги народу, контрреволюція. І ось перед нею стояв син ворога народу. Мовчки відчинила двері кабінету й лишила мене самого.

Я лише з порогу оглянув цю дорогу для мене кімнату. Тут була колись канапа, біля неї шафа на книжки, а тут коло вікна — стіл. Тут він, підібгавши ногу під себе, писав. Замість попілнички на столі невеличка мисочка на гарбузове насіння. Звичайно, на столі ідеальний порядок. Поруч столу друга шафа з книжками. За склом гойдалась в'язанка часнику, перев'язана синьою стрічкою — подарунок на уродини від Вишні. Тут мініатюрна японська лялька — це від Яновського, на стіні висить банджо зроблене з звичайної залізної сковороди — від Миколи Хвильового. В кімнаті багато книжок-унікатів, які тато збирав усе життя.

Навіть не подякував жінці й вибіг на сходи. Зліз

униз і опинився у дворі. Востаннє перебігаю очима по будинкові. Отак він залишився в моїй пам'яті на все життя.

І раптом... зазеленіли тополі, у дворі заройлося від дівтори, пробіг чийсь пес, наздоганяючи чийсь розпещену кицю.

Поважно, сяючи білосніжною чуприною, пройшов Курбас, заклопотано пробіг Підмогильний. Усміхнений, але з підбитим оком, вийшов Володя Сосюра.

І наче промом розсипався по дворі голос Йогансена: — Обивателі! Виходь грати на пиво! Здорово, Чернов!

І виходять обивателі, чути дотепи, сміх, жарти. Грають, грають газардово, довго, довго... аж не почне смеркатись. Тоді „Слово” починає затихати. Пацанва пішла мигтись і спати. Ми ще трохи прислухаємось розмові старших, але й нам пора додому. Завтра ж школа... А будинок ще довго гомонить.

На балкон вийшов покурити Хвильовий, стоїть, спершись на поруччі. Вийшли з дому нерозлучні Седляр з Падалкою. А ось наша улюблена Валентина Чистякова, чарівним усміхом відповідаючи на чийсь привітання, поспішає до театру.

Засвічуються у вікнах вогні. Чути черговий скандал у Сосюр. Слісаренко вивів свого Дага на прохід і зразу все живе поховалось хто куди...

На небо висовується місяць, а з вікон третього під'їзду лине фортепіяновий концерт. З цим концертом перскликаються гами з мешкання Хвильового і з протилежного боку теж хтось грає. Потім все тихне. Приходить ніч. „Слово”, здається, спить. Але ж ні. Тут і там горять світла в кабінетах. Це працюють письменники. І коли перше проміння сонця вигляне з-за Шатилівки, тиснуть і вони...

У Нагірному районі Харкова, де аж на самому кінці міста, на тихій, немощій вулиці стоїть колишній будинок українських письменників „Слово”.

СПИС МЕШКАНЦІВ БУДИНКУ „СЛОВО”
ПО ПІД'ЇЗДАХ (ПРИБЛИЗНИЙ)

ПІД'ЇЗД Ч. I.

1. Щупак. Літ. критик. Жид. Засланий.
2. Сенченко Іван. Письменник.
3. Чернов Леонид. Письменник. Помер на сухоти.
4. Квітка. Письменник. Жид. Засланий.
5. Биковець Мих. Дир. Бібліотеки В. Блакитного. Засланий.
6. Головка Андрій. Письменник. Живе.
7. Епік Гр. Письменник. Засланий.
8. Хвильовий Мик. Письменник. Застрелився.
9. Йогансен Майк. Письменник. Засланий.
10. Копиленко Ол. Письменник. Помер.
11. Петрицький Анатоль. Маляр. Помер.
12. Панів Андрій. Поет. Засланий.
13. Тичина Павло. Поет. Живе.
14. Лейтес. Жид. Критик. Засланий.

ПІД'ЇЗД Ч. II.

1. Варава Ол. Письменник. На еміграції.
2. Касяненко Євген. Редактор „Вістей”. Розстріляний.
3. Дніпровський Іван. Письменник. Помер на сухоти.
4. Підмогильний Валеріян. Письменник. Розстріляний.
5. Вишня Остап. Письменник. Засланий. Повернувся, помер.
6. Забіла Наталя. Письменниця. Живе.
7. Шмигельський Ант. Поет. Живе.
8. Коцюба. Письменник. Засланий.
9. Падалка. Маляр. Розстріляний.
10. Седляр. Маляр. Розстріляний.
11. Сергій Пилипенко. Письменник. Розстріляний.
12. Юрезанський. Росіянин. Письменник.

ПІД'ЇЗД Ч. ІІІ.

1. Козицький Пилип. Композитор. Помер.
2. Коряк Жид. Літ. критик. Засланий.
3. Досвітній Олесь. Письменник. Розстріляний.
4. Яловий. Мих. Письменник. Розстріляний.
5. Вовчик Лідія. Дружина Вас. Блакитного.
6. Куліш Микола. Драматург. Засланий.
7. Панч Петро. Письменник. Живе.
8. Слісаренко Ол. Письменник. Засланий.
9. Річицький Андрій. Відповідальний працівник ЦК партії. Розстріляний.
10. Любченко Аркадій. Письменник. Помер на еміграції.
11. Усенко Павло. Поет. Живе.
12. Первомайський Леонід. Поет. Жид. Живе.

ПІД'ЇЗД Ч. ІV.

1. Лісовий Петро. Письменник. Засланий.
2. Кулик Іван. Поет. Засланий.
3. Микитенко Іван. Письменник. Засланий.
4. Дикий Антін. Поет. Засланий.
5. Семенко Мих. Поет. Засланий.
6. Панченко. Письменник. Засланий.
7. Радутин. Жид. Поет.
8. Айзенштток. Літ. науковець.
9. Бажан Микола. Поет. Живе.
10. Яновський Юрій. Письменник. Помер.
11. Фельдман. Жид. Поет. Виїхав до Москви.

ПІД'ЇЗД Ч. V.

1. Піддубний. Письменник. Засланий.
2. Гжицький. Волод. Письменник. Засланий. Повернувся. Живе.
3. Мелер Вадим. Маляр. Живе.
4. Долеґо. Поет.
5. Сосюра Володимир. Поет. Помер.
6. Вразливий Вас. Письменник. Засланий.

7. Масенко Терень. Поет. Живе.
8. Іванов Павло. Перекладач. Засланий.
9. Поліщук Вал. Поет. Засланий.
10. Смолич Юр. Письменник. Живе.
11. Вухналь Юрій. Письменник. Засланий.
12. Кириленко Іван. Письменник. Засланий.
13. Костюк Гр. Викладач української літератури. На еміграції.
14. Курбас Лесь. Режисер. Засланий.

СПРАВЛЕННЯ ПОМИЛОК

Ст. Надруковано	Має бути
40 Павло Лісовий	Петро Лісовий
51 В. Честякова	В. Чистякова
57 У підписі під клішею бракує: „3-тій ряд: Марко Слісаренко і Тарас Панченко.”	

В-во „Гомін України”
140 Bathurst Street
Toronto 2b, Ont.

Грудень 1966 р.

Вельмишановний(а) і Дорогий(а) Пане! (Пані!)

Пересиласмо Вам чергове наше видання, спогади —

Володимира Куліша

„СЛОВО ПРО БУДИНОК „СЛОВО”

Автором книжки є син відомого українського драматурга, Миколи Куліша, письменника, доля якого тісно пов'язана з театром „Березіль”, його режисером, Лесем Курбасом та з угрупуванням українських літераторів Вапліте, очоленого його духовим провідником Миколою Хвильовим.

В Харкові, куди була перенесена столиця УРСР, концентрувалося наукове та мистецьке життя працівників української культури. Там був збудований для них окремий будинок, названий „Слово”. Багато письменників і мистців та акторів спрямовано жити в тому домі, між іншими теж і родину Кулішів.

Молодому юнакові, синові драматурга і авторові цих спогадів, була нагода пізнати багатьох із них, їхні родини, особливо дітей-ровесників. Очима юнака він бачив письменників, між ними і друзів його батька та закарбував їх профілі з різних хвилин, радісних і трагічних, що довелося пережити. Страхітливий період ежовщини, що арештами і смертю заглянув майже в кожні двері мешкань будинку „Слово”, залишає образ, з яким повинен познайомитись кожен українець, кожна українка.

Книжка ілюстрована знімками письменників, мистців і акторів — мешканців „Слова”. Має 68 сторінок друку. Вступне слово написав редактор Вячеслав Давиденко. Обкладинку виконав Володимир Ласовський. Ціна книжки 1.25 дол., для передплатників — 1.00 дол.

Дирекція
Видавництва „Гомін України”